

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav etnologie a kulturní antropologie

Bakalářská práce

Klára Bedrnová

Paměť psaná a orální: srovnání současné kolektivní paměti o vztahu Čechů a Němců po roce 1945 na Cvikovsku s bádáním Tomáše Nováka a Ladislava Pavýzy

Memory written and oral: comparison of present collective memory concerning the relationship of Czechs to Germans after the year 1945 on Cvikovsko with research done by Tomas Novak and Ladislav Pavyza.

Praha 2023

Vedoucí práce: PhDr. Sandra Kreisslová, Ph.D.

PODĚKOVÁNÍ

V první řadě patří mé díky především všem narátorům, bez kterých by tato práce nemohla vzniknout. Děkuji jim za jejich čas, ochotu a důvěru. Za posledně jmenovanou tedy zejména v případech, kdy mi svěřili cenné studijní materiály. Ráda bych poděkovala paní doktorce Kreisslové, která tuto práci vedla, za čas, pečlivost a cenné rady. Díky patří i oběma pánům, Tomáši Novákovi a Ladislavu Pavýzovi, za jejich badatelskou práci a přínos – budiž jim země lehká. Nakonec děkuji také rodině a přátelům za podporu, zejména babičce, která se o mě při psaní znamenitě starala a tátovi s Alenkou za korekturu. V neposlední řadě bych se tímto ráda omluvila paní knihovnici z Mařenické obecní knihovny za několikaměsíční výpůjčku.

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Klára Bedrnová

Podpis

V Praze dne 12.7.2023

ABSTRAKT

Tato bakalářská práce se zabývá kolektivní pamětí o příbězích souvisejících s lokálním vztahem Čechů k odsouvaným (či zůstavším) Němcům a jejich majetku po druhé světové válce na Cvikovsku. Snaží se tento vztah pochopit a zkoumá, co za příběhy z tohoto místa a doby zachytili místní badatelé, nadšenci Tomáš Novák a Ladislav Pavýza, a zda se tyto příběhy (ne)uchovávají v současné kolektivní paměti, případně které jiné jí dnes rezonují. K dosažení stanoveného cíle bylo využito pramenů od obou badatelů a metody orální historie.

KLÍČOVÁ SLOVA

CZ: Kolektivní paměť, orální historie, česko-německé vztahy, osobní příběhy, příběhy odsunu

ABSTRACT

This bachelor's thesis deals with collective memory concerning local relation of Czech people towards Germans who are being expulted (or those who stayed) and their property after the World War II at Cvikovsko. It is trying to understand this relation and examines what stories of this time and place had local researchers enthusiasts Tomas Novak and Ladislav Pavyza collected, and whether these stories are (or not) kept in the current collective memory, eventually what other stories resonate in it today. To reach the set goal, sources from both of the researchers and method of oral history were used.

KEY WORDS

ENG: Collective memory, oral history, Czech-German relations, personal stories, expulsion stories

OBSAH

ÚVOD	7
1. DOSAVADNÍ STAV BĀDÁNÍ – LITERATURA.....	8
2. TEORETICKO-METODOLOGICKÁ ČÁST	10
2. 1. VYMEZENÍ VÝZKUMNÉHO PROBLÉMU A LOKALITY.....	10
2.2. POZŮSTALOST TOMÁŠE NOVÁKA A LADISLAVA PAVÝZY A DALŠÍ PRAMENY.....	11
2.2.1. TOMÁŠ NOVÁK (7. 4. 1965-13. 7. 2021).....	11
2.2.2. LADISLAV PAVÝZA (10. 6. 1937-14. 9. 2014)	12
2.2.3. SPECIFICKÉ PRAMENY.....	15
2.3. ORÁLNĚ-HISTORICKÉ ROZHOVORY A PROBLÉM PAMĚTI A VZPOMÍNÁNÍ.....	15
3. ČEŠI A NĚMCI V LUŽICKÝCH HORÁCH: HISTORICKO-POLITICKÉ UKOTVENÍ.....	21
3.1. OBDOBÍ DO KONCE DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY.....	21
3.2. OBDOBÍ PO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE	25
4. PRAKTICKÁ ČÁST – MÍSTNÍ PAMĚŤ A PŘÍBĚHY.....	29
4.1. SOUŽITÍ A ROZKOL? STRÍPKY Z DOBY STÁTU NĚMECKÉ MENŠINY ...	29
4.2. BABYLON, PRVNÍ REAKCE NA ZMĚNU POMĚRŮ	31
4.3. STRACH, NEJISTOTA A ZLOST: PŘÍBĚHY KRAJNÍCH ŘEŠENÍ.....	33
4.4. KDO ODCHÁZÍ, KDO MÁVÁ A KDO SE VRACÍ?	37
4.5. ATMOSFÉRA: DALA SE KRÁJET?.....	39
4.6. ZBOURAT ČI NEZBOURAT, ZNIČIT ČI VYHODIT	42
4.7. POKLADY	45
4.8. O POČÍNÁNÍ DIVOKÝCH ŽIVLŮ.....	46
4.9. PO FUNUSE: REFLEXE SOUČASNOSTI.....	48
ZÁVĚR.....	52
POUŽITÁ LITERATURA	55
ELEKTRONICKÉ ZDROJE.....	58

ÚVOD

Předkládaná bakalářská práce se věnuje fenoménu kolektivní paměti na Cvikovsku. Zaměřuje se na poměrně úzce vymezené místo a poválečné období, specifické v podstatě kompletní obměnou obyvatelstva zapříčinené dlouholetou eskalací vztahů dvou etnik – Čechů a Němců – jež danou lokalitu po generace obývala. Přerušení kontinuity zažitého způsobu života dalo vzniknout zcela *nové etapě*, jejíž počátek se pojí s dramatickými událostmi konce druhé světové války a následujících let. Od té doby uběhlo téměř osmdesát let a pamětníků a pamětnic¹ ubývá. Tato práce se bude snažit odhalit, co za vzpomínky z této doby se přeneslo na další generace a uchovává se tak v dnešním povědomí. Téma událostí vázaných s nuceným vysídlením německého obyvatelstva se po pádu komunistického režimu, který dlouhá léta téma tabuizoval, znovu otevřelo. Několikagenerační odstup dovoluje nový pohled na dotyčné události a umožňuje tak přiznání dříve snad zapíraných skutečností a křivd a především alespoň částečné pochopení obou stran.

První kapitola se věnuje použitým pramenům, literatuře, metodologii a její problematice a stručným životopisům dvou badatelů, Tomáše Nováka a Ladislava Pavýzy, kteří významně přispěli k uchování paměti severních Čech. Druhou kapitolu tvoří nezbytné historicko-politické ukotvení událostí a procesů, které zasáhly do mikrodějin sledovaného regionu. Jelikož se práce soustředí na pochopení vztahu Čechů k Němcům na základě událostí a procesů souvisejících s místním poválečným nuceným vysídlením německých obyvatel, bylo nutné zabývat se i událostmi válečnými a předválečnými. Tělo praktické části se nachází v kapitole třetí. Snaha zjistit, co z poválečných událostí se v paměti obyvatel na Cvikovsku dodnes uchovalo, resp. jaké představy a vyprávění o poválečném období přetrvávají, probíhala prostřednictvím orálně-historických rozhovorů s tamními obyvateli. Narativy, které se vynořily z vyprávění pamětníků, byly následně komparovány s narativy vzešlých z děl obou lokálních badatelů. Jejich srovnání se odehrává v rámci kapitol praktické části práce a jsou zakončeny závěrečným shrnutím.

¹ Z důvodu přehlednosti je nadále používán generické maskulinum, není-li uvedeno jinak.

1. DOSAVADNÍ STAV BĀDÁNÍ – LITERATURA

Téma nuceného vysídlení² a poválečné transformace pohraničí bylo v odborné literatuře zpracováno již mnohokrát, a to celou řadou odborníků – historiky, etnology, sociology i politology. Z oblasti historiografie je zásadní neopomenutelné dílo Tomáše Staňka. Mezi jeho přelomová díla patří například *Odsun Němců z Československa 1945-1947*³ či *Perzekuce 1945*⁴, je spoluautorem velice obsáhlé trojdílné publikace *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951*⁵, která vychází z pramenů systematicky sebraných v šedesáti různých archivech. Poválečnému období z pohledu vztahu státní moci k různým etnickým a koetnickým skupinám, tedy i česko-německým vztahům, se nověji věnuje historik Matěj Spurný.⁶ Poválečnou situaci německy hovořících obyvatel se zabývá např. etnolog Jaroslav Otčenášek⁷ nebo etnoložka Sandra Kreisslová.⁸

Poválečné události v českých zemích se zkoumají rovněž v kontextu paměti a vzpomínání. Zde lze zmínit dílo autorky Barbory Spalové – např. *Rodinné paměti z pohraničí*⁹ či *Bůh ví proč, Studie paměti a režimů moci v křesťanských církvích v severních Čechách*.¹⁰ K rodinné paměti a poválečným migracím vznikla kolektivní monografie *Takové normální rodinné historky: Obrazy migrace a migrující obrazy v rodinné paměti*¹¹. Reflexe sledovaných události z pohledu současných obyvatel Karlovarska řeší studie *Německá minulost českého pohraničí v historickém vědomí obyvatel Karlovarského kraje*.¹²

Literatura věnující se zkoumanému regionu v kontextu poválečných událostí spíše absentuje. K dispozici jsou monografie, věnující se obecně lokální historii, obvykle vydané při obecních výročí. Mezi takové patří: *Cvikov: město na úpatí Lužických hor*¹³, *Cvikov 650 let*¹⁴,

² Zde je na místě objasnění používání pojmů *odsun* a *nucené vysídlení*. Jedná se o označení procesu nucené migrace německého obyvatelstva za hranice Československa, *odsun* je zažitým dobovým výrazem a působí jako eufemismus. Dnes je nahrazován korektnějším termínem *nucené vysídlení*.

³ STANĚK, Tomáš. *Odsun Němců z Československa 1945-1947*. Praha: Academia, Naše vojsko, 1991.

⁴ STANĚK, Tomáš. *Perzekuce 1945*. ISE, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1996.

⁵ ARBURG, Adrian von a Tomáš STANĚK, ed. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951: dokumenty z českých archivů*. Ve Středoklukách: Zdeněk Susa, 2010.

⁶ SPURNÝ, Matěj. *Nejsou jako my, Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)*. Antikomplex, 2010.

⁷ OTČENÁŠEK, Jaroslav. *Němci v Čechách po roce 1945: na příkladu západního Podještědí*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd ČR, 2006.

⁸ KREISSLOVÁ, Sandra. *Konstrukce etnické identity a kolektivní paměti v biografických vyprávěních českých Němců: Na příkladu vzpomínek Němců na Chomutovsku*. Praha: Filozofická fakulta UK, 2014.

⁹ SPALOVÁ, Barbora. *Rodinné paměti z pohraničí: Familiarismus v pohledu do minulosti*. *Biograf*. 2013, č. 58.

¹⁰ SPALOVÁ, Barbora. *Bůh ví proč, studie paměti a režimů moci v křesťanských církvích v severních Čechách*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012.

¹¹ KREISSLOVÁ, Sandra; NOSKOVÁ, Jana; PAVLÁSEK, Michal. *“Takové normální rodinné historky“: Obrazy migrace a migrující obrazy v rodinné paměti*. Argo, 2019.

¹² KREISSLOVÁ, Sandra a Václav JAROŠ. *Německá minulost českého pohraničí v historickém vědomí obyvatel Karlovarského kraje. Historická sociologie* [online]. Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2017. 9(2), 67-83 [cit. 2023-05-13].

¹³ PEŠA, Vladimír, Jaroslav PANÁČEK, Ladislav SMEJKAL, et al. *Cvikov: město na úpatí Lužických hor*. Cvikov: Město Cvikov, 2018.

¹⁴ WALTER, Petr. *Cvikov 650 let*. Praha: Marolín, 2002.

*Společná cesta Čechů a Němců ve Svoru: dějiny obce Svor*¹⁵, *650 let od první písemné zmínky o obci Mařenice*¹⁶ a *Krompach. Přehled dějin obce*¹⁷. Jako další zdroj informací může rovněž posloužit vlastivědný sborník Českolipska *Bezděz*. Dále lze zmínit absolventskou práci Matěje Cardy *Lidové stavitelství v obci Mařenice*¹⁸, která se rovněž částečně dotýká zkoumaného období. Specifická je čtyřdílná publikace Ladislava Pavýzy, která je v této práci vnímána primárně jako pramen a kterou si blíže představíme v jedné z následujících kapitol. Do úzce lokální literatury však neoddělitelně patří.

¹⁵ ASCHENBRENNER, Martin. *Společná cesta Čechů a Němců ve Svoru: dějiny obce Svor*. [Svor]: obec Svor, 2020.

¹⁶ ASCHENBRENNER, Martin a Jaroslav PANÁČEK. *650 let od první písemné zmínky o obci Mařenice*. Mařenice: Dominik Štefko Nový Bor, 2022.

¹⁷ HLINOMAZ, Milan; PANÁK Miloslav a Jiří ROSOL: *Krompach. Přehled dějin obce*. Varnsdorf, 2013.

¹⁸ CARDA, Matěj. *Lidové stavitelství a bydlení v obci Mařenice*. 2016. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze Filozofická fakulta Ústav etnologie. Vedoucí práce PhDr. Lubomír Procházka, CSc.

2. TEORETICKO-METODOLOGICKÁ ČÁST

2. 1. VYMEZENÍ VÝZKUMNÉHO PROBLÉMU A LOKALITY

Cílem předkládané bakalářské práce je srovnání současné kolektivní paměti obyvatel Cvikovska o tamních poválečných událostech s bádáním lokálních historiků Tomáše Nováka a Ladislava Pavýzy. Na základě těchto pramenů je snahou pochopit představy o lokálních vztazích Čechů k Němcům a jejich majetku po roce 1945 a identifikovat základní dobové narativy, které se k danému období vážou. Tato zjištění budou komparována se sdílenými vyprávěními, která vzešla z orálně historických rozhovorů s pamětníky, a jež jsou odrazem současné kolektivní paměti obyvatel Cvikovska. Otázky, které se tato práce snaží zodpovědět jsou:

- 1) Jaké narativy o česko-německém soužití a jeho ukončení lze identifikovat z pozůstalosti regionálních amatérských historiků Tomáše Nováka a Ladislava Pavýzy?
- 2) Jak se tyto příběhy (ne)uchovávají v současné kolektivní paměti, případně které jiné kolektivní paměti místních obyvatel rezonují?

Cílem není rekonstrukce událostí tak, jak se skutečně staly, nýbrž to, jaké a jakým způsobem se v lokální paměti dodnes udržují. Ve výzkumu se tedy zajímáme o komunikativní paměť¹⁹, o sdílená vyprávění současnými obyvateli dané oblasti. Perspektivu nuceně vysídlených Němců zde ponecháváme stranou. Prostor, ve kterém se budeme v rámci této práce pohybovat a ve kterém byl prováděn výzkum, se nachází v Lužických horách na severu České republiky. Konkrétně se jedná o Cvikovsko, ještě konkrétněji pak o obec Mařenice (pod jejíž správou spadají obce Mařenice, Mařeničky, Horní Světlá a Dolní Světlá) a její okolí, jmenovitě vesnice Trávník, Naděje, Svor, Krompach, Juliovka a Kunratice u Cvikova. Celá oblast se nachází v bezprostřední blízkosti německých hranic.

Metodologický postup byl založen na dvou základních postupech a datech odlišné povahy:

- 1) Analýze a interpretaci hotových pramenů, resp. pozůstalostí Tomáše Nováka a Ladislava Pavýzy
- 2) Orálně-historické metodě vytvářené rozhovory s pamětníky

Metodologickému postupu, pramenům a datům, resp. terénnímu výzkumu včetně teoretického ukotvení, se věnují následující kapitoly.

¹⁹ ASSMAN, Jan a John CZAPLICKA. „Collective Memory and Cultural Identity“. In: *New German Critique* No. 65, Cultural History/Cultural Studies (Spring – Summer, 1995). s. 125–133.

2.2. POZŮSTALOST TOMÁŠE NOVÁKA A LADISLAVA PAVÝZY A DALŠÍ PRAMENY

2.2.1. TOMÁŠ NOVÁK (7. 4. 1965-13. 7. 2021)

Amatérský badatel, historik a překladatel Tomáš Novák se narodil v Praze 7. 4. 1965 a celoživotně se zabýval oblastí Lužických hor. Především se soustředil na bývalé okresy Česká Lípa a Jablonné v Podještědí.

Jeho rodiče, Vladimír a Jarmila Novákoví, roku 1969 zakoupili a zrekonstruovali chalupu v lužickohorské vsi Mařeničky, a která se Tomáši Novákovi i jeho sestře Martině stala takřka druhým domovem. Tak se tento kraj stal ohniskem veškerého jeho budoucího bádání. Na fotografii s prvními vykopávkami je mu pouhých osm let. Díky výborné znalosti německého jazyka, a spolu s ním i starých německých písem Schwabach a Kurrentschrift, se soustředil na překládání tamních historických textů. Z originálu například přeložil mařenickou a kunratickou kroniku, které pro něj byly cennými zdroji informací a ze kterých čerpá i tato práce. Dopodrobna se zabýval zejména historií průmyslu v oblasti Lužických hor a jejich okolí. Napsal mnoho textů o tamějších sklárnách, papírnách, textilkách, pivovarech a sodovkárnách. Právě sbírka pivních a sodovkových lahví a uzávěrů je velikou součástí jeho badatelské činnosti v tomto směru. Za zmínku stojí také rozsáhlá sbírka historických pohlednic sahající až do předválečných období.

Pozůstalost Tomáše Nováka je dostupná jak v soukromém rodinném archivu, tak ve Státním okresním archivu v Děčíně. Sem byla uložena jeho dlouholetým přítelem a spolubadatelem, historikem a archivářem Petrem Jozou. Jak Petr Joza, tak rodina Tomáše Nováka, byli cennými rádci v případech, kdy bylo nutné objasnit či obohatit informace týkající se života a bádání Tomáše Nováka. Ze soukromého rodinného archivu bylo k dostání i několik nahrávek jeho vyprávění, které vznikly v posledních týdnech jeho života.

V jeho rozpracovaných dílech jsou zaznamenány příběhy z míst severních Čech, na které během svého dlouholetého bádání narazil. Bohužel se jich většina nevěnuje námi zkoumanému období. Mezi takové patří popisy dávno zapomenutých neštěstí nebo drobných excesů mezi lidmi, například vlakového neštěstí ve Varnsdorfu z roku 1924 nebo motoristické tragédie u Rumburku z roku 1935. Rozepsány byly i kapitoly beletrické, založené pravděpodobně na vyprávění a reáliích. Bohužel však nepředstavují zdroj použitelný pro tuto práci.

V osobním archivu Tomáše Nováka byly nalezeny přepisy rozhovorů s pamětníky – ty se naší oblasti týkají bezprostředně a obsahují velice zajímavé informace o zaniklých i

existujících budovách a jejich obyvatelích. Relevantních zmínek o Němcích a nuceném vysídlení je v nich ale poměrně málo. Dále byly nalezeny rozsáhlé předválečné seznamy lokálních živností a živnostníků, nepřehledné přehledy prepisů názvů tamějších měst, obcí, ulic a přírodních útvarů a jak se měnily časem, podrobná dokumentace tamějších památek, ohromné množství dobových pohlednic, které skýtají pohledy na tamní tehdejší krajinu, nespočet katastrálních map, kopie dobových článků, fotografie nejrůznějších okresních razítek nebo také seznamy a dokumentace okresních továren. Kromě již zmíněných překladů kronik byly nalezeny také překlady druhoválečných dopisů zasnoubeného páru, které byly nalezeny na Juliovcu. Samotná korespondence ale pochází z Kutné Hory, takže se z ní o poměrech v námi sledované oblasti mnoho nedozvíme. Jelikož oba amatérští historici byli přátelé a své poznatky spolu sdíleli, v Novákově pozůstalosti se objevují rovněž materiály Pavýzovy – zejména podklady pro práci *Pozdní sběr: Ohlédnutí za minulostí* (2010).

Je s politováním, že většina prací a textů Tomáše Nováka nebyly nikdy v tištěné podobě vydány, a jeho znalosti, poznatky, dobové příběhy a archiválie tak zůstávají veřejnosti skryty. To se alespoň malým dílem pokusí tato práce napravit. Některé z nasbíraných informací si našly cestu na světlo světa alespoň prostřednictvím Ladislava Pavýzy, který je použil v posledním díle *Ohlédnutí, Pozdním sběru*. Jediným oficiálně vydaným dílem Tomáše Nováka je kapitola *Vztahy člověka, města a krajiny v novověku 1920-1989* v knize *Cvikov: Město na úpatí Lužických hor*,²⁰ doprovázené několika pohlednicemi z vlastní sbírky. Kroužkovaného vázání vlastního nákladu se dočkalo ještě krátké dílko *Lidé jsou zde industriózní...*²¹, popisující cesty císaře Josefa II. po severních Čechách, minimálně ve třinácti výtiscích.

2.2.2. LADISLAV PAVÝZA (10. 6. 1937-14. 9. 2014)

Ladislav Pavýza se narodil 10. 6. 1937 v Dobré Vodě u Pacova. Ve svých devíti letech, tedy roku 1946, začal jezdit do Dolní Světlé na prázdniny k příbuzným. Jeho strýc byl tehdy velitelem tamní četnické stanice. O několik let později si pořídili ve Světlé dům i jeho rodiče a deset let poté si tam pořídil vlastní chalupu.²²

Pavýza pracoval a bydlel v Praze a do Světlé se natrvalo odstěhoval až jako penzista. Jak sám ve svých knihách píše, čas věnovat se intenzivnějšímu bádání o historii milované Dolní Světlé (a nejen té) si Pavýza našel až v důchodu.

²⁰ PEŠA, Vladimír, Jaroslav PANÁČEK, Ladislav SMEJKAL, et al. *Cvikov: město na úpatí Lužických hor*. Cvikov: Město Cvikov, 2018.

²¹ NOVÁK, Tomáš. *Lidé jsou zde industriózní*. Vlastní náklad, 2011.

²² PAVÝZA, Ladislav. *Horní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2007. s. 1.

Během několika let pak vznikla čtyři díla, zhotovena ve vlastním nákladu a distribuována mezi přátele a kolegy nadšence. K zapůjčení jsou například v obecní knihovně v Mařenicích. Všechna díla pojí podnázev *Ohlédnutí za minulostí*. Prvním dílem je *Dolní Světlá*²³, druhým *Horní Světlá*²⁴, třetím *Přehrada Naděje*²⁵ a posledním *Pozdní sběr*²⁶, kam zařadil materiály, které se do prvních tří děl buďto nevešly, zcela nehodily, nebo se – jak název napovídá – dostaly k Pavýzovi pozdě. První dvě knihy se věnují historii a příběhům z daných vesnic, třetí vodním dílům na toku Hamerského potoka, od přehrady Naděje až do Kunratic u Cvikova. V úvodu první knihy píše:

„To co jsem sepsal, není román, ani kronika v pravém smyslu toho slova. Předkládám souhrn informací, které jsem nashromáždil za posledních 5 let, po která jsem se snažil zachytit vzpomínky dříve, než vyprchají. Přesto už bylo pozdě. Jsou zde soustředěny pravdy, možná i polopravdy, ale vědomě jsem nepoužil dohady a lži. [...] Původně jsem uvažoval o tom, že se budu zabývat dobou od konce druhé světové války. Nemohl jsem však pominout informace, které se mi při práci samy nabídkly [...].“²⁷

Z toho je tedy patrné, že pro sběr a porovnání tamější kolektivní paměti s dnešní jsou tyto materiály zcela ideální. Stejně vhodný je také rozsah období, kterému se Pavýza věnuje. Pro nahlédnutí do místních česko-německých vztahů jsou tyto materiály nedocenitelné. Velice pečlivě ve svých dílech rekonstruuje historii jednotlivých (i dávno zaniklých) stavení, jejich majitelů a provozovaných živností. Díla obsahují mnoho výpovědí, vzpomínek a dalších příspěvků usedlíků a chalupářů, výjimečně dokonce i odsunutých Němců. Tyto informace jsou pak doplněné pečlivou badatelskou prací archivní. V dílech se mu tak podařilo zachytit jak historická fakta a události, tak každodennost a zajímavosti z tamního života před válkou, během ní, i po válce. Jedná se o velice zdařilý a citlivý pokus o uchování mizejícího povědomí o historii této krásné oblasti. Ladislav Pavýza neovládal německý jazyk a proto mu s mnohými překlady pomáhali přátelé a kolegové, včetně Nováka. Ve všech dílech je patrná Pavýzova osoba, jelikož je celá práce pojata formou vyprávění o procesu sběru dat a komentářů k tématům. Díky tomu slouží Pavýza místy také jako informátor pamětník, jelikož dílo prokládá vlastními vzpomínkami.

²³ PAVÝZA, Ladislav. *Dolní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2006.

²⁴ PAVÝZA, Ladislav. *Horní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2007.

²⁵ PAVÝZA, Ladislav. *Přehrada Naděje: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2009.

²⁶ PAVÝZA, Ladislav. *Pozdní sběr: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2010.

²⁷ PAVÝZA, Ladislav. *Dolní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2006. s. 1.

V úvodu knihy druhé Pavýza vyjadřuje znepokojení nad tempem, kterým ubývá pamětníků. Dále v něm také shrnuje charakter použitých pramenů:

„[...] Nebyť práce historiků, kteří napsali knihy a články s místní tematikou a překladatelů, kteří je přeložili z němčiny, neměl bych šanci tuto práci sestavit.

*Mezi zdejšími chalupáři je rozšířena řada různých prací ať přeložených, nebo původně českých. Tak jsem mimo archivy čerpal ze všeho co jsem objevil a co mělo nějaký reálný základ. Mým vkladem je snad to, že jsem sloučil všechny informace do jedné práce a oživil ji mapou obce, kterou jsem doplnil čísla domů podle výpisu z pozemkové knihy a ještě je pěšky obešel. Tak je možné se při čtení orientovat v tom, kde určité domy stály, nebo stojí. Doplnil jsem tabulku majitelů domů a výpis z obchodního rejstříku a nakonec i obrázky, které jsem získal. [...]*²⁸

Na začátku každé knihy zasazuje dotyčné místo do krajiny. Vzhledem k tomu, že se jedná o sousedící lokality, jsou si tyto části velice podobné, ne-li totožné. Věnují se totiž mimo jiné i geologickému podloží Lužických hor, seznamu panství, kterým místní obce v průběhu historie patřily nebo historii místních názvů. Všechny tyto informace jsou sice zajímavé, ale pro záběr této práce nepřilíš podstatné.

Díky přístupu k pozůstalosti Ladislava Pavýzy bylo možné prozkoumat také mnohé podklady, které pro práci využil. Toto nahlédnutí bylo však možné bohužel až v případě podkladů pro poslední z děl, jelikož předtím se s Novákem neznali. Až díky Pavýzově badatelské práci se s Novákem konečně seznámili, jak v *Pozdním sběru* také zmiňuje. Tak se podklady pro předchozí díly do držení Nováka nedostaly – snad o ně neměl zpětně zájem. Mezi podklady se najdou nejruznější archivní data (ofocené archivní materiály, vzorně i s povolením k ofocení), například hlášení finanční stráže s celými výpověďmi z vyšetřování jistých událostí. Všechny zásadní informace z těchto archiválií jsou však v dílech dobře zpracované, takže jejich další přezkoumávání či pokus o vlastní interpretaci by bylo nošením dříví do lesa. V některých případech pomohly tyto materiály lepší orientaci ve zdrojích, které ve finálním díle někdy chybí.

S Novákem jej pojila mimo jiné i vášeň pro sběr historických pohlednic, které k dílům často přikládá. Na několika místech vybízí Pavýza čtenáře k pokračování v práci tam, kde pro něj z různých důvodů hlubší bádání nebylo možné. K takové situaci došlo například ve vojenských archivech, které byly při povodních v roce 2002 poničené a archiválie v době Pavýzova bádání zmrazené a čekající na restauraci. Pro tuto práci však byly kýžené informace

²⁸ PAVÝZA, Ladislav. *Horní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2007. č. I, s. 1.

nerelevantní, proto prozatím nedošlo v jejím zájmu k pokusu o dohledání rozmrazených informací.

2.2.3. SPECIFICKÉ PRAMENY

Nakonec zmíním další dva tituly, které stojí mimo vědecké bádání. Jedná se o romány pocházející z pojednávaného období a prostředí. Jsou jimi *Proměněná zem* od F. R. Krause a Jaroslava Pecháčka²⁹ a *Boží duha* Jaroslava Durycha³⁰, které čerpají z reálných událostí. Do jaké míry jsou však odrazem skutečnosti a nakolik fikcí, to se pravděpodobně již nedozvíme. V případě *Proměněné země* došlo za účelem doplnění těchto informací ke kontaktování syna pana Krause. Stopa po autenticitě událostí končí u zápisů informací získaných F. R. Krausem v terénu dosud nerozluštěným osobním těsnopisem. Kromě toho byl pan Kraus mladší tak laskav a poskytl mi další dva dosud nevydané příběhy z otcova archivu, které se týkají zkoumané lokality.

2.3. ORÁLNĚ-HISTORICKÉ ROZHOVORY A PROBLÉM PAMĚTI A VZPOMÍNÁNÍ

Důležitými daty pro potřeby této práce se staly orálně-historické rozhovory, které byly vytvářeny za pomoci metody orální historie.³¹

Laická definice orální historie je „*obraz (lidské) minulosti popsany vlastními slovy*.“³² Jejím jádrem je paměť, která nese nějaký význam a kterou je možné systematicky prostřednictvím zaznamenání a následného zpracování převést do jistých prezentovatelných dat. To vše v souladu s etickými standardy. Prakticky je prováděna prostřednictvím rozhovoru, a to formou interview nebo biografického vyprávění, neboli *životního příběhu*.³³ *Orální historie* je vnímána jako metoda nebo jako vlastní vědní obor, o jehož validitě jako samostatné disciplíně se ovšem vedou spory.³⁴ V této práci je vnímána jen jako metoda. Paměť je úzce vázána na narativ, neboli vyprávění. Tím je myšlen proces verbální komunikace vyžadující nositele (narátora) a příjemce vyřčené informace. Jde tedy o vypravěče a posluchače.³⁵ *Paměť* je přitom

²⁹ KRAUS, F.R. a Jaroslav PECHÁČEK. *Proměněná zem*. Naše vojsko, 1957.

³⁰ DURYCH, Jaroslav. *Boží duha*. Praha: Melantrich, 1991. Druhé vydání.

³¹ Zorientování v metodologii nabízí například publikace VANĚK, Miroslav a Pavel MŮCKE. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. 2., přepracované a doplněné vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015., HÁJEK, Martin. *Čtenář a stroj: vybrané metody sociálněvědní analýzy textů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2014., nebo SOUKUP, Martin. *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Karolinum, 2017. E-kniha.

³² VANĚK, Miroslav a Pavel MŮCKE. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. 2., přepracované a doplněné vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. s. 14.

³³ VANĚK, Miroslav a Pavel MŮCKE. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. 2., přepracované a doplněné vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. s. 140–142

³⁴ Tamtéž, s. 14–19.

³⁵ HÁJEK, Martin. *Čtenář a stroj: vybrané metody sociálněvědní analýzy textů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2014. s. 151–154.

„schopnost prožité či přejaté zkušenosti uchovat nebo zapomenout“³⁶ a proces vyvolávání těchto zkušeností (vzpomínek) označujeme jako *vzpomínání*.³⁷

Od námi zkoumaných událostí uběhlo sedmdesát pět let a *generace zážitku*³⁸ (tedy jejich přímých svědků či dokonce aktérů) nezastavitelně mizí. Jak se tedy jimi prožité události transmitují do vědění dalších generací?

Jan Assmann rozděluje kolektivní paměť na *komunikativní* a *kulturní*. *Komunikativní* je předávána od přímých pamětníků dále v rámci určitých různě velkých skupin – rodiny, okruhu přátel, určité lokality (což se týká našeho případu), pracovní skupiny nebo i celého národa. *Kulturní* kolektivní paměť překračuje hranici generačního vzpomínání osmdesáti až sta let a přenáší se pomocí vnějších médií (textů, monumentů, obrazů, předmětů, obřadů,...).³⁹

V případě předkládaného výzkumu se jedná o kombinaci obou. Přestože události danou hranici ještě (těsně) nepřekročily, pamětníků je pramálo a většina stávajících obyvatel a chalupářů přišla do této lokality později. Právě proto nás zajímá, co a jak se do jejich povědomí přeneslo. Historie však z tamnější krajiny přímo dýchá a skrze německé nápisy, architekturu, pomníky nebo i opuštěná sklepení volá po kladení otázek.

Při práci s pamětí je třeba si uvědomit hned několik věcí. Informace se s každým přenosem modifikují, což platí samozřejmě zejména u informací předávaných ústně. Vyprávění také podléhají vědomé i nevědomé selektivitě vypravěče. Vyprávění může zkreslovat například tendence narátora k uchování pozitivního sebeobrazu.⁴⁰ Ani vzpomínky samotné nepodléhají sociální izolaci⁴¹ a paměť je nedokonalá. Při *sběru vzpomínek* je proto třeba mít se na pozoru vůči jejich tendenci k proměně v čase či úplné ztrátě, k čemuž může vést celá řada vlivů. Barbora Spalová například zmiňuje tendenci vypravěčů *dekomunizovat* svou vlastní nebo rodinnou minulost v souladu s požadavky společnosti.⁴²

³⁶ KREISSLOVÁ, Sandra; NOSKOVÁ, Jana; PAVLÁSEK, Michal. „Takové normální rodinné historky“: *Obrazy migrace a migrující obrazy v rodinné paměti*. Argo 2012. s. 18.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ Tamtéž, s. 19.

³⁹ ASSMAN, Jan a John CZAPLICKA. „Collective Memory and Cultural Identity“. In: *New German Critique* No. 65, Cultural History/Cultural Studies (Spring – Summer, 1995). s. 125–133.

⁴⁰ KREISSLOVÁ, Sandra; NOSKOVÁ, Jana; PAVLÁSEK, Michal. „Takové normální rodinné historky“: *Obrazy migrace a migrující obrazy v rodinné paměti*. Argo 2019. s. 34.

⁴¹ Tamtéž, s. 20.

⁴² SPALOVÁ, Barbora. Rodinné paměti z pohraničí: Familiarismus v pohledu do minulosti. *Biograf*. 2013, č. 58, s. 26.

V publikaci *Třetí strana trojúhelníku* píší autoři o paměti následující:

„...tvárný, selektivní, intencionální, emocionální a ‚kaleidoskopický‘ proces, který neustále reorganizuje a transformuje naše minulé prožitky ‚pod dojmem‘ oněch současných (a v očekávání budoucích).“⁴³

K vědomé selektivitě pak:

„V rámci osobností i různých skupin a společenství je dosahováno selekce v zásadě jednoduchým způsobem – v případě, že nějaká vzpomínka není z různých důvodů akceptována, není předávána dále, a tudíž záhy přestává existovat.“⁴⁴

Vlivem, který zcela jistě nemůžeme opomenout, je tabuizace tématu odsunu německého obyvatelstva v období komunistického režimu v Československu.⁴⁵ (Nejen) v souvislosti s tím dochází k ovlivnění vzpomínek a narace také oficiálním výkladem historie. Po roce 1989 se zde téma křivdy na německy mluvícím obyvatelstvu opět otevírá. Zájem o individuální paměti, tvořící dohromady paměť kolektivní (přestože o tomto vztahu se vedou spory⁴⁶, ale v této práci je tak chápána) je prakticky moderním fenoménem. Pozornost se k tématu paměti obrací ve druhé polovině dvacátého století a předmětem zájmu se stávají vzpomínky na traumatické události spojené zejména s druhou světovou válkou, holokaustem či prožitkem totalitních režimů.⁴⁷ V souladu s tímto zaměřením je konečně i téma této práce.

K rozvoji studia paměti přispěla mimo jiné také technologie, která postupně dovolovala doslovný záznam mluveného slova a jeho následnou analýzu. Předpoklad pro studium paměti, neboli dávání hlasu každodennímu prožívání minulých událostí, se váže kromě jiného zejména na svobodu, kterou poskytuje politické nastavení dané země. K nám se proto metodologie dostala se pozděním až po roce 1989.⁴⁸

Pro účely této práce vzniklo jedenáct rozhovorů vedených metodou orální historie a dalších jedenáct rozhovorů na více spontánní bázi, odpovídající spíše terénnímu výzkumu⁴⁹ a

⁴³ Francoise Mayerová – Zdeněk Vašíček: Minulost a současnost, paměť a dějiny. *Soudobé dějiny* 11, 2004. č. 4 s. 12. podle VANĚK, Miroslav a Pavel MŮCKE. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. 2., přepracované a doplněné vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. s. 130.

⁴⁴ VANĚK, Miroslav a Pavel MŮCKE. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. 2., přepracované a doplněné vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. s. 133.

⁴⁵ Tamtéž, s. 23.

⁴⁶ SPALOVÁ, Barbora. Rodinné paměti z pohraničí: Familiarismus v pohledu do minulosti. *Biograf*. 2013, č. 58, s. 11.

⁴⁷ VANĚK, Miroslav a Pavel MŮCKE. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. 2., přepracované a doplněné vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. s. 127–129.

⁴⁸ Tamtéž, kapitola *Expanze a institucionalizace*. s. 83–88 a s. 96.

⁴⁹ stručná definice terénního výzkumu je „získávání etnografických dat při nezprostředkovaném kontaktu se zkoumanou komunitou“ (podle: SOUKUP, Martin. *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Karolinum, 2017. E-kniha. s. 78.) při čemž ale důvod ke konverzaci byl transparentní, respondenti tedy věděli, že se jedná o dotazy ohledně výzkumu a v některých případech došlo za účelem konverzace k cílené schůzce, proto ani definice metody jako terénního výzkumu není přesná.

více nezávazné konverzaci a bylo tak možné u nich klást zásadní otázky přímočařeji. U takových rozhovorů ovšem nebylo možné je z etických důvodů zvukově zaznamenávat, proto došlo k zápisu informací bezprostředně po jejich získání. Někdy bylo nutné vyčíst ze situace, kterou z metod bude lepší zvolit. Upozornění narátora na zahájení nahrávky může snadno narušit přirozený tok úvodního rozhovoru, který se již přeměnil na informačně hodnotný. V případech, kdy byla narace ukončena a základní dotazy nesaturovány nebo v případech, kdy docházelo k přímějším otázkám rovnou, jsem pokládala následující dotazy:

Co víte o místním odsunu Němců? Jaká zde panovala poválečná atmosféra, co se týče vztahu k Němcům? Na jaké události z tohoto období si vzpomínáte nebo je znáte z vyprávění? Jaké zde byly reakce Němců na výzvu k odsunu? K jakým (pokud vůbec) zde došlo excesům vůči německému obyvatelstvu? Jaké znáte místní příběhy o *pokladech* ukrytých Němci?

A pokud to nebylo již známo, ptala jsem se samozřejmě i na narátorův vztah k místu – kdy sem přišel a za jakých okolností.

Mnou použitá technika orální historie oscilovala mezi životním příběhem a polostrukturovaným interview. Zprvu jsem se snažila uvést rozhovor žádostí o vyprávění *životního příběhu*, ta se však často setkávala s nepochopením jeho souvislosti s uvedeným tématem (a sice kolektivní paměť o nuceném vysídlení Němců z lokality) a opáčili obvykle tím, že dobu sami nezažili. Proto jsem se uchýlila ke změně výzvy na „*řekněte mi nejdřív něco o sobě, o své rodině, jak jste se sem dostal*“, což se obvykle setkalo s větším úspěchem. Často mě i přes mou snahu nechat narátory volně vyprávět sami nabádali, ať se ptám, co mě zajímá. Dále jsem navazovala otázkou i potom, co narátor ukončil jedno téma a nastalo ticho (to jsem nechávala chvíli viset ve vzduchu, aby měl narátor příležitost navázat samostatně, úspěšnost byla zhruba v polovině případů).

Kromě rozhovorů získaných v terénu existují ještě dva hotové, s přímými pamětníci. První s Miloslavou Medovou z Rousínova (část obce Svor), Němkou ze smíšeného manželství, dostupný z online databáze Paměť národa⁵⁰ a druhý s bývalou obyvatelkou chalupy v Mařeničkách Helenou Červenou, provedený Petrem Jozou, který jej ochotně poskytl k poslechu a využití.

Genderově byla skupina narátorů poměrně vyvážená. U první skupiny, tedy plnohodnotných orálně-historických rozhovorů, se jednalo o šest narátorů a pět narátorek. Z nich osm je zde trvale usazených a tři osoby jsou dlouholetí chalupáři. Šest osob je

⁵⁰ Miloslava Medová [MP3, online]. Paměť Národa, 2019. Dostupné z: [//www.pametnaroda.cz/cs/medova-miloslava-1932](http://www.pametnaroda.cz/cs/medova-miloslava-1932).

důchodového věku, další mezi třiceti až šedesáti lety. Dva z narátorů pocházejí ze smíšených česko-německých rodin. Další dva využití rozhovory byly rovněž se ženami – Miloslava Medová je narozena v roce 1932, žila po většinu života v Rousínově a dnes bydlí nedaleko, Helena Červená rok narození neuvádí, ale z rozhovoru vyplývá, že jí v roce 1946, kdy se s rodiči do Mařeniček přistěhovala, bylo okolo deseti let.

Ve druhé skupině oslovených, celkem šestnácti osob, je složení sedm mužů a devět žen. Z toho však tři ženy a dva muži odmítli vypovídat docela. Jedna z těchto žen je přímou pamětnicí ze smíšené mařeničské rodiny, bohužel však nebyla ochotna na téma týkající se nepříjemných vzpomínek povídání poskytnout. I to snad vypovídá samo za sebe. Několik zajímavých informací od této ženy bylo však možné obdržet z druhé ruky, z úst jednoho z narátorů i od obou historiků. Těm naštěstí poskytla rozhovory před několika lety. Ze zbylých jedenácti osob dvě další nevypověděly v podstatě nic, kromě toho, že „*nic neví*“, ale pokusily se alespoň nasměrovat na další potenciální respondenty. Se zbylými osobami proběhly neformální rozhovory, při kterých často došlo k přímějššímu kladení dotazů. Demografická statistika této skupiny vykazuje vyrovnané genderové zastoupení s věkovým složením šesti osob v rozmezí čtyřiceti až šedesáti let, jedna osoba důchodového věku a jedna mladistvého. Pět osob stálých, zbylé sezónní.

U osob, které odmítly vypovídat, či rovnou uvedly, že nic neví, můžeme uvažovat několik možností. Téma pro ně může být z různých důvodů nepříjemné – to byl uvedený důvod v případě jediné přímé pamětnice. Dále pak musíme brát v úvahu pouhou neochotu či nekomfort pojící se s rozhovorem s neznámou studentkou, v případě lokálních usedlíků se mohlo jednat i o vztah k *Pražákům*. V dalších případech šlo zřejmě i o stydlivost či pocit, že se bude jednat o zkoušku z historie. V takových případech byla zřejmě chyba v úvodním oslovení, respektive uvedení tématu. Nejlépe fungovaly kontakty doporučením, s odkazem na známé osoby. Ty se pak nabalovaly stále dál, šlo tedy o získávání kontaktů tzv. technikou sněhové koule.

Rozhovory se odehrávaly zpravidla v lokalitě, tzn. v rodinné chalupě v Mařeničkách nebo u narátorů doma. Dva pak v restauračních podnicích v Praze (dva případy chalupářů) a jeden na lokální veřejné akci. V několika případech méně závazných rozhovorů či pokusů o navázání kontaktu probíhala konverzace v terénu. Veškeré rozhovory probíhaly v souladu s etickým kodexem COHA⁵¹. Nemyslím si, že období sběru dat bylo výrazně ovlivněno nějakými externími vlivy (například politickou situací atp.). Rovněž prostředí, ve kterých se

⁵¹ HLAVÁČEK, Jiří. *Etický kodex České asociace orální historie* [online]. Česká asociace orální historie, 2018. Dostupný z: http://www.coha.cz/wp-content/uploads/2018/05/Etický_kodex-COHA_2018.pdf

rozhovory odehrávaly, nezavdávaly narátorům důvod svůj příběh nikterak modifikovat. Rozhovory byly podle možností prováděny bez přítomnosti dalších osob. V několika případech nebylo možné zamezit přítomnosti některých rodinných příslušníků, míru vlivu jejich přítomnosti na výpovědi ale považuji za zanedbatelnou. Naopak docházelo v těchto případech spíše k předmětnému doplnění narátora. Z výpovědí jsem neidentifikovala žádné vzorce chování založené na genderu, tedy není patrné, že by se ženy či muži více vyjadřovali k určitým tématům nebo zamlčovali jiná. Například téma znásilnění zmiňovali zástupci obou skupin bez větších zaváhání či nápadného ostychu. K jedinému drobnému pochybení došlo v případě narátora, jehož rodiny se jeden z negativních příběhů nepřímo dotýkal. V tomto případě se zřejmě jednalo o strach z pošpinění jména. Nejvíce se povědomí o dotyčných událostech projevilo u osob s německou rodinnou historií nebo osob, které se o oblastní historii z různých důvodů samostatně zajímaly. To tedy vypovídá o přenosu informací v rodinném prostředí nebo o jejich získávání cílenou četbou. Obecně ale vyplynulo, že se téma nuceného vysídlení a s ním spojených událostí běžně mezi lidmi neprobírá.

Po sběru rozhovorů následoval jejich přepis a analýza. Výsledky rozhovorů – tedy informace, které z nich vzešly – chápu jako data vypovídající o obsahu paměti týkající se kýženého tématu a takto s nimi dále pracuji. Tyto byly roztríděny podle informačního obsahu a porovnány s narativy vyplývajícími z bádání pánů Tomáše Nováka a Ladislava Pavázy.

Většinu narátorů a narátorek byla v této práci změněna jména. Vlastní jméno zůstává pouze Miloslavě Medové, jejíž vyprávění je dostupné veřejně. Nezveřejněná zůstávají také jména osob spojených s poválečnými událostmi.

3. ČEŠI A NĚMCI V LUŽICKÝCH HORÁCH: HISTORICKO-POLITICKÉ UKOTVENÍ

3.1. OBDOBÍ DO KONCE DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY

Pro pochopení vztahu Čechů k Němcům po roce 1945 v Sudetech je třeba alespoň rámcově ilustrovat události let předcházejících. Obyvatelé Lužických hor byli tradičně převážně hospodáři, zemědělci, řemeslníci a dělníci v továrnách nedalekých severočeských průmyslových měst Cvikova a Jablonného v Podještědí. Mezi hlavní průmyslová odvětví patřilo textilnictví, sklářství a barvírenství. Složení obyvatel bylo převážně česko-německé.

Velice vypovídající je sčítání lidu v dotyčných obcích před a po válce. Sčítání obyvatel z roku 1930 hlásí v dnešní obci Mařenice počet 2429 obyvatel.⁵² Dnes se na stránkách obce píše počet obyvatel 340 (bližší specifikaci ale stránky neuvádí).⁵³ Sčítání v obcích Dolní a Horní Světlá (dohromady) dokonce ukazuje i národnostní poměr z roku 1930, a to 652 Němců a 13 Čechů. Podle pamětní listiny z roku 1931 bylo ve vsi téměř 700 obyvatel, z toho pouze 6 Čechů, a to 2 četníci a 4 finanční strážníci.⁵⁴ V publikaci *Společná cesta Čechů a Němců ve Svoru* se uvádí dochovaná data sčítání obyvatel z roku 1890, podle kterých byla česká pouze zhruba jedna desetina obyvatel. Skutečný počet Čechů se ale mohl od uvedených čísel lišit, jelikož se při sčítání nesledovala národnost, nýbrž *obcovací jazyk*, tedy jazyk, kterým se lidé běžně dorozumívali. Tak mohli uvádět i lidé české národnosti jazyk německý, jelikož navzdory mateřštině se v převážně německém prostředí běžně domlouvali německy.⁵⁵ Tak či tak jsou statistiky poměru obyvatel z předválečných let historiky považovány za nespolehlivé.⁵⁶ I přesto je zcela patrné, že v dotyčné oblasti před rokem 1945 tvořili velkou většinu obyvatel Němci.

Devatenácté století se stalo stoletím národního uvědomování. Hlavním znakem národa se kromě společné historie a kultury stal jazyk a v Českých zemích došlo k *národnímu obrození*, při kterém se oživila na úkor němčiny mizející čeština. Na přelomu století se národnostní zápasy začaly vyostřovat. Ve stejnou dobu také začala sílit dělnická hnutí⁵⁷ a docházelo tak i k rozkolu politickému. O sociálním štěpení společnosti hovoří německá listina z roku 1931, ukrytá v dolnosvětelské hřbitovní kapli, slovy:

⁵² PANÁČEK, Jaroslav a Martin ASCHENBRENNER. *650 let od první písemné zmínky o obci Mařenice*. Mařenice: Dominik Štefko Nový Bor, 2022. s. 66.

⁵³ *Obec Mařenice* [online]. Mařenice, 2019. [navštíveno 15.7.2023]. Dostupné z: <https://obecmarenice.cz>

⁵⁴ PAVÝZA, Ladislav. *Dolní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2006. č. II, s. 1.

⁵⁵ ASCHENBRENNER, Martin. *Společná cesta Čechů a Němců ve Svoru: dějiny obce Svor*. [Svor]: obec Svor, 2020. s. 61.

⁵⁶ ARBURG, Adrian von a Tomáš STANĚK, ed. *Výsídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951: dokumenty z českých archivů*. Ve Středoklukách: Zdeněk Susa, 2010. díl I, s. 44.

⁵⁷ Tamtéž, s. 93.

„Lidé se mezi sebou nemohou dorozumět a propadají velmi materiální stránce života. Ustavují se dvě velké skupiny lidí. Jedni jsou majetní, kteří žijí v nadbytku a druzí, kteří přes nadvýrobu životních potřeb, žijí v bídě. Tito nemajetní chtějí podle příkladu v Rusku zavádět i u nás komunismus a dochází k věčnému boji.“⁵⁸

Na konci první světové války došlo k vyhlášení Československé republiky, a to na základě jedné z podmínek k mírovým jednáním – práva národů Rakouska-Uherska na sebeurčení. Stejně tak ale využily situace i německy hovořící oblasti, a tak se v českém pohraničí vyhlásily provincie hlásající sounáležitost s novým Rakouským státem. Oblast Lužických hor tak byla součástí provincie Deutschböhmen, mající vládní sídlo v Liberci. Vojáci navracející se z prvoválečných polí měli rovnou začít tvořit novou ozbrojenou moc. Místní válečné vojenské posádky však převzali Češi, kteří později sehráli roli při přebírání pohraničí novým Československým státem. Pověřenci centrálních úřadů z Prahy přebírali pohraniční úřady a instituce a jejich zaměstnanci skládali přísahu věrnosti nové republice.⁵⁹ Po 10. 12. 1918 československá armáda pohraniční oblasti obsadila a připojila k novému Československu. 4. 3. 1919 došlo i k ozbrojeným zákrokům vůči protestujícím německým obyvatelům, při kterých došlo ke ztrátám na životech.⁶⁰

S příslušností k republice se Němcům nezbylo než smířit. Roku 1928 byla dokonce v Mařenicích instalována pamětní tabule k desátému výročí vzniku republiky.⁶¹ Nesená křivda ale dalšímu vývoji vztahů jistě neprospěla. Němci se stali poněkud přehlíženou a často znevýhodňovanou menšinou, která nebyla zvána ke spolupráci na tvoření státu a nebyla ani zapojována do jakéhokoliv dialogu. V podobné pozici se nacházeli i Maďaři ve slovenské části státu.⁶² Zaměstnání ve státních službách začalo být podmiňováno složením zkoušky z českého jazyka, a tak se do těchto úřadů dosazovali převážně Češi, a to i z vnitrozemí. Německé obyvatelstvo to vnímalo jako nucenou „*čechizaci*“.⁶³ Situaci ilustruje Novák úsměvným lámaným protokolem sepsaným o jednom incidentu německým úředníkem. Ve svém archivu ho nazval výmluvně frází, která v něm zaznívá: „*Chochole auta mého narýsoval*“⁶⁴. Kromě jazykových peripetií se znevýhodňování projevilo například ve finanční podpoře českých škol

⁵⁸ PAVÝZA, Ladislav. *Dolní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2006. č. II, s. 11.

⁵⁹ Tamtéž, s. 97.

⁶⁰ ARBURG, Adrian von a Tomáš STANĚK, ed. *Výsídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951: dokumenty z českých archivů*. Ve Středoklukách: Zdeněk Susa, 2010. díl I, s. 83–84.

⁶¹ PANÁČEK, Jaroslav a Martin ASCHENBRENNER. *650 let od první písemné zmínky o obci Mařenice*. Mařenice: Dominik Štefko Nový Bor, 2022. s. 65.

⁶² ARBURG, Adrian von a Tomáš STANĚK, ed. *Výsídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951: dokumenty z českých archivů*. Ve Středoklukách: Zdeněk Susa, 2010. díl I, s. 82–83.

⁶³ NOVÁK, Tomáš. Vztahy člověka, města a krajiny v novověku 1920 – 1989. In *Cvikov: město na úpatí Lužických hor*. Cvikov: Město Cvikov, 2018. s. 158.

⁶⁴ Osobní archiv Tomáše Nováka.

na úkor německých. Znevýhodnění byli i při pozemkové reformě či udělování státních zakázek (přestože podklady pro tuto motivaci nemusely vycházet ze záměrného a vědomého konání).⁶⁵

Během hospodářské krize třicátých let strádaly zejména průmyslové oblasti – mezi něž právě severní Čechy patřily – a dosahovaly vysoké míry nezaměstnanosti, což bylo dalším faktorem k národnostním sporům navíc ještě prohlubovaných přednostním obsazováním vzácných pracovních míst Čechy. Celá situace tak dala snáze vzniknout nacionalisticky zaměřeným německým politickým hnutím.⁶⁶

V Německu od třicátých let sílilo nacistické hnutí NSDAP v čele se stále oblíbenějším kancléřem Adolfem Hitlerem, který sliboval spojení veškerého německva a jeho vládu nad světem. Mnoho Němců vidělo v připojení k Německé říši potenciál ke zlepšení životní a sociální situace. V pohraničí vzniklo hnutí německých nacionalistů v čele s Konrádem Henleinem, které se radilo o postupu proti Československé vládě s německými fašisty. Hnutí se brzy proměnilo v politickou Sudetoněmeckou stranu (SdP)⁶⁷, která ve volbách 1935 získala v soudním okrese Cvikov 4806 z 8226 platných hlasů (druhou v pořadí bylo KSČ s počtem 1045 hlasů).⁶⁸ S postupující rozpínavostí hitlerova Německa začalo Československo již od roku 1933 zvažovat stavbu opevnění německého pohraničí, k jejímuž zahájení v roce 1937 opravdu došlo. Bunkry, které se stavěly, dostaly přezdívku *řopíky* podle zkratky ŘOP (pro Ředitelství Opevňovacích Prací, které veškerou logistiku výstavby řešilo).

Napjatá politická situace točící se kolem nacistického Německa dále eskalovala v celé Evropě. Roku 1938 došlo k řadě událostí. Německo na jaře otevřelo hranice a nabízelo českým Němcům práci, podmíněnou ovšem vstupem do strany SdP, čímž zajistilo ještě větší úspěšnost této strany v komunálních volbách.⁶⁹ Nedůvěra Čechů k Němcům se projevila například jejich propuštěním z Československé armády a nahrazením českými vojáky. Když v březnu došlo k anšlusu Rakouska, aktivita SdP se zvýšila. V květnu došlo k částečné mobilizaci československé armády. Někteří přílušníci SdP přebíhali přes hranice do Německa, kde se cvičili k provádění záškodnických akcí. V obci Svor byl zřízen kurz na ovládnutí zbraní pro muže české národnosti.⁷⁰ Mnoho Čechů se z oblasti raději odstěhovalo do vnitrozemí. Česká

⁶⁵ ARBURG, Adrian von a Tomáš STANĚK, ed. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951: dokumenty z českých archivů*. Ve Středoklukách: Zdeněk Susa, 2010. díl I, s. 86–90.

⁶⁶ NOVÁK, Tomáš. Vztahy člověka, města a krajiny v novověku 1920–1989. In *Cvikov: město na úpatí Lužických hor*. Cvikov: Město Cvikov, 2018. s. 164.

⁶⁷ ASCHENBRENNER, Martin. *Společná cesta Čechů a Němců ve Svoru: dějiny obce Svor*. [Svor]: obec Svor, 2020. s. 100

⁶⁸ PANÁČEK, Jaroslav a Martin ASCHENBRENNER. *650 let od první písemné zmínky o obci Mařenice*. Mařenice: Dominik Štefko Nový Bor, 2022. s. 68.

⁶⁹ NOVÁK, Tomáš. Vztahy člověka, města a krajiny v novověku 1920 – 1989. In *Cvikov: město na úpatí Lužických hor*. Cvikov: Město Cvikov, 2018. s. 165.

⁷⁰ ASCHENBRENNER, Martin. *Společná cesta Čechů a Němců ve Svoru: dějiny obce Svor*. [Svor]: obec Svor, 2020. s. 134.

vláda navíc nabízela v Praze azyl českým i německým komunistům.⁷¹ V pohraničí začaly vznikat nacistické odboje zvané Freikorps a v září došlo k plné mobilizaci československé armády, která se spojila s finanční stráží. Německé obyvatelstvo mělo zákaz vycházení po deváté hodině.⁷²

Je ovšem nutné říci, že české jednotky měly až do poslední chvíle zákaz proti německému obyvatelstvu jakkoliv brojit. Příkladem tohoto pacifistického chování v dané oblasti může být dnes nepříliš známý incident (na jehož upomínku byl roku 2011 na místě vztyčen pomník) ze dne 22. 9. roku 1938, kdy ozbrojený německý odboj zaútočil na celní úřad finanční stráže v Horní Světlé, jehož strážníci, dbaje rozkazu, úřad opustili.⁷³ V tomto případě je ale spravedlivé rovněž přiznat, že odezvou na tento troufalý útok byl příkaz nový, a to sice – již s povolením použít zbraní – dobýt celnici nazpět. Strážníci finanční stráže celnici obsazenou Němci v přesile zpět skutečně dobyli, ačkoliv již značně zdemolovanou. Při této akci přišli o život dva členové odboje.⁷⁴

Rozruch a odvalu k nepokojům vyvolal zejména projev Adolfa Hitlera 12. 9. 1938 na sjezdu NSDAP v Norimberku, ve kterém slíbil připojení Sudet k Německu. 30. 9. se pak roznesly zprávy o výsledku Mnichovské dohody, na které byl prezident Edvard Beneš nucen odtržení Sudet od Československa podepsat. Československá armáda byla tedy nucena pohraničí opustit a vzápětí ji nahradila slavnostně vítaná armáda německá.⁷⁵ Na poslední chvíli došlo 2. 10. na Svorské samotě Nová Huť k zastřelení a zahrabání dvou německých mladíků československými vojáky, protože byli pokládáni za tajné kurýry a po zatčení se chovali provokativně. To asi ilustruje charakter napjaté atmosféry. Tento incident byl později gestapem šetřen – viníci byli nalezeni a potrestáni (ne smrtí), mrtví znovu pohřbeni a místo opatřeno pamětní deskou.⁷⁶

Do oken byly u příležitosti příchodu německé armády vyvěšovány hákové kříže a Hitlerovy podobizny.⁷⁷ 6. října téhož roku uskutečnil Hitler jízdu nově připojenými oblastmi. Dochovaly se fotografie slavnostního průvodu na náměstí ve Cvikově (například v knize *650 let města Cvikov*) i v Mařenicích⁷⁸, kde se dokonce zastavil u jednoho z českých řopíků, u něhož si potřásl rukou se starostou a podepsal se do obecní kroniky. Bunkr s identifikačním označením

⁷¹ PAVÝZA, Ladislav. *Dolní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2006. č. II, s. 10.

⁷² Tamtéž.

⁷³ BENEŠ, Jaroslav. *Celní úřad v Horní Světlé a rok 1938*. Dvůr Králové nad Labem: Fortprint, 2011. s. 36.

⁷⁴ BENEŠ, Jaroslav. *Celní úřad v Horní Světlé a rok 1938*. Dvůr Králové nad Labem: Fortprint, 2011. s. 37.

⁷⁵ PANÁČEK, Jaroslav a Martin ASCHENBRENNER. *650 let od první písemné zmínky o obci Mařenice*. Mařenice: Dominik Štefko Nový Bor, 2022. s. 68–70.

⁷⁶ ASCHENBRENNER, Martin. *Společná cesta Čechů a Němců ve Svoru: dějiny obce Svor*. [Svor]: obec Svor, 2020. s. 134, 138.

⁷⁷ NOVÁK, Tomáš překlad. *Obecní kronika obce Mařenice*. Osobní archiv Tomáše Nováka [elektronicky], přeloženo 1993.

⁷⁸ NOVÁK, Tomáš překlad. *Obecní kronika obce Mařenice*. Osobní archiv Tomáše Nováka [elektronicky], přeloženo 1993.

M1/234/A-180 se tak stal pamětním a výletním místem pro německé turisty a je dodnes mezi lidmi známý jako *Hitlerův bunkr*. Ten den popisuje v jednom přeepsaném rozhovoru (vedeným Novákem či Pavýzou) pamětnice takto:

„Vytáhli nás kvůli tomu s celou třídou ze školy, z vyučování. Učili jsme se teprve pár dní, školní rok tehdy začal 1. října. Hitlera jsem viděla pochopitelně dost zblízka; jel ve svém mercedesu a seděl. Jakmile ale spatřil u cesty větší shluk lidí, vztyčil se a hned zvedal pravačku k ‚arijskému pozdravu‘. Pokud si ale pamatuji, nějakým křikem a nadšením ho tady nikdo nevítal. Při příjezdu do Mařenic ho uvítal tehdejší starosta [...] a předložil mu obecní kroniku, aby se do ní podepsal, což Hitler udělal. [Starosta] pak vyprávěl lidem, že když si s vůdcem potřásl rukou, hleděli si navzájem upřeně dlouho do očí. ‚Byly to hrozné oči, ale neuhnul jsem‘, říkal starosta, který si tak s Hitlerem zahrál, na výdrž.“⁷⁹

Nadšení z připojení mezi Němci částečně opadlo, když se optimistická očekávání lepších zítřků nenaplnila. Vedoucí místa místní správy získali říšští Němci a *domácí* nacisté zůstali často zkrátka. Vzápětí pak byli povoláni do války.⁸⁰

3.2. OBDOBÍ PO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE

Konec druhé světové války a první měsíce po ní se vyznačují v první řadě absolutním chaosem. V posledních dnech války s blížícími se spojeneckými vojsky vypukla na různých místech republiky krvavá povstání a ozbrojená střetnutí a vzápětí začalo docházet k nekompromisním mstám na německém obyvatelstvu. Postoj vlády po následující citaci není nutný dále rozvádět:

„V svolávání košické vlády ze dne 17. dubna 1945 odvysílaném moskevským i londýnským rozhlasem se mj. uvádělo: ‚Jděte účtovat s Němci za všechna jejich zvěrstva a neznejte slitování s německými vrahy. Zúčtujte nemilosrdně i se zrádci národa a republiky!‘. Takové a další podobné výzvy mohly být v emocemi doslova nabitě atmosféře na rozhraní války a míru přirozeně interpretovány velmi široce, což si vláda rozhodně musela uvědomovat.“⁸¹

V republice se stále nacházely zbytky německé armády, nově příchozí spojenecká vojska, civilní obyvatelstvo a váleční zajatci. Více či méně samovolně se začaly vytvářet správní orgány, ačkoliv v jejich výkonné moci stále mnohdy nebylo úplně jasno. Některé

⁷⁹ Přepis rozhovoru s mařenickou pamětnicí, provedeném neznámo kdy Tomášem Novákem. Osobního archiv Tomáše Nováka [elektronicky].

⁸⁰ PANÁČEK, Jaroslav a Martin ASCHENBRENNER. *650 let od první písemné zmínky o obci Mařenice*. Mařenice: Dominik Štefko Nový Bor, 2022. s. 68–70.

⁸¹ ARBURG, Adrian von a Tomáš STANĚK, ed. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951: dokumenty z českých archivů*. Ve Středoklukách: Zdeněk Susa, 2010. díl II.1, s. 77.

přebíraly činnost okupačních orgánů, pokud jejich vykonavatelé předtím již neutekli. Národní výbory se částečně utvářely v ilegalitě již v posledních měsících války. Původně, minimálně v intencích prezidenta Beneše, se mělo jednat pouze o přechodné instituce. Socialisticky smýšlející politické strany s nimi počítaly jako se základy nové správní struktury. Národní výbory mohly být tvořeny pouze *státně spolehlivým obyvatelstvem* a v oblastech, kde byl takových osob nedostatek, vznikaly prozatímní správní komise. Zpočátku mohli být v těchto orgánech i Němci antifašisté, ovšem i ti byli brzy označeni za *nespolehlivé*. O centrální organizaci však v prvních týdnech po válce nemohla být řeč, někdy trvalo i sjednocení názvů vzniklých orgánů. Z počátků působení těchto úřadů mnohdy chybí řádná, někde i jakákoliv, dokumentace. K organizaci přispívaly i spojenecké armády.⁸²

Situace s ozbrojenými složkami rovněž vykazovala známky neuspořádanosti. Československá armáda se musela prakticky znovu vybudovat. Část tvořila bývalá československá armáda, vojáci navracející se ze zahraničí i nejmladší odvodní ročníky s vojenským výcvikem. Ti byli doplňováni dobrovolnickými a partyzánskými skupinami. Z nich nepříliš chvalně známé jsou revoluční gardy. Ty mnohdy jednaly samostatně a svévolně. Přestože mezi dobrovolníky byli dozajista i dobře smýšlející lidé se záměrem skutečně pomoci, do povědomí o Rudých gardách se bohužel dostaly spíše osoby z druhého konce spektra, a tak jsou Rudé gardy spojovány převážně s nezřídkou i brutálními činy a rabováním. Přezdívka *rabovací gardy* pravděpodobně nevznikla náhodou. Konflikty měly i s armádou a vzhledem k jejich divokosti byly tyto pochybné útvary již na počátku června 1945 oficiálně zrušeny. Jejich praktická likvidace se ale protáhla v některých případech až do podzimu.⁸³ Neshody však panovaly i v řadách samotné armády, jejíž členové do ní přicházeli s různou vojenskou minulostí. Nejednotné bylo i její vybavení, které ilustruje různorodost stejnokrojů. Kromě zmíněného se tvořily také další bezpečnostní složky – vznikal Sbor národní bezpečnosti (SNB) a navrch měly stále slovo obě spojenecké armády.

Do republiky se v polovině května 1945 vrátil z exilu prezident Edvard Beneš a vzápětí se začal řešit další osud německého obyvatelstva, se kterým měly pomoci všechny výše zmíněné složky. O vysídlení Němců se hovořilo již před koncem války. Oficiálně se s jeho zahájením čekalo na vyjádření konference v Postupimi, ale prakticky se s ním začalo hned v květnu. Vláda, ač ho přímo nenařídila, mu evidentně nějak zvlášť nebránila. Pro tento proces v prvních měsících se vžil název *divoký odsun*.

⁸² Tamtéž, s. 27–46.

⁸³ ARBURG, Adrian von a Tomáš STANĚK, ed. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951: dokumenty z českých archivů*. Ve Středoklukách: Zdeněk Susa, 2010. díl II.1, s. 48–55.

Do října 1945 podepsal prezident Beneš devadesát osm dekretů. Jeho postoj k *německé otázce* byl méně radikální, než ten vyplývající z výše uvedené citace. Přesto se však i on jasně uchýlil k závěru nemožnosti dalšího soužití Čechů a Němců v Československu.⁸⁴ Dekrety se týkaly především zajišťování a správy německého obyvatelstva (a dalších *nespolehlivých*, maďarů a kolaborantů) a jejich majetku. V praxi se jednalo o odebrání majetku a občanství a přesun Němců za hranice státu.⁸⁵ Byly zrušeny německé školy, Němcům nebylo umožněno zastávat kdejaké úřady, omezeny byly také platy, byly rozpuštěny německé spolky, němčina nebyla vítána a zastavil se rozhlas a tisk v tomto jazyce. Němci museli nosit pásku s písmenem „N“ na paži, odevzdat rádia, jízdní kola a oprávnění k řízení motorových vozidel. Kompletní seznam restrikcí by nebral konce a zároveň je nutno říct, že kvůli nejednotnosti vydávaných pokynů se omezení mohla lokálně lišit. V některých místech se Němcům promítaly filmy o koncentračních táborech nebo se jim ukládala povinnosti navštěvovat hroby obětí pochodů smrti.⁸⁶

Druhá fáze nuceného vysídlení, označovaná jako *organizovaný odsun*, probíhala až do pozdumu roku 1946, a to již se schválením zahraničních autorit.⁸⁷ Odpor ke všemu německému se stal sjednocujícím prvkem poválečné republiky. Autoři *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951: Dokumenty z českých archivů* však uznávají, že se situace mohla značně lišit mezi přístupem ve městech a na venkově, kde mohla být jakási sousedská pospolitost či jiné hodnoty důvodem k výrazně umírněnějším reakcím. Pomoc a přimlouvání se za Němce bylo mnohdy považováno za zradu a kolaboraci a vysloužilo tak dobrodincům označení za nespolehlivé nebo minimálně podezřelé občany.⁸⁸

Navíc se začali do pohraničí stěhovat první novoosídlenci. Nové obydlí pohraničí výhradně slovanským, tedy spolehlivým obyvatelstvem, měl v dalších letech na starost další správní orgán, Osídlovací výbor.⁸⁹ Cílem bylo osídlit pohraničí tím *nejlepším* českým (respektive slovanským) obyvatelstvem. Narativ odsunu Němců a osídlení pohraničí Slovany se nesl v duchu odčinění křivd (v diskurzu figurovala zejména Bílá hora), dovršení úkolu, který začali již Husité a vítězství svobody a demokracie. Při osídlování se kladl důraz zejména na jednotu a pospolitost, čímž se autority snažily přispět vztahům mezi starousedlíky a

⁸⁴ ARBURG, Adrian von a Tomáš STANĚK, ed. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951: dokumenty z českých archivů*. Ve Středoklukách: Zdeněk Susa, 2010. díl II.1, s. 80–82.

⁸⁵ Tamtéž, s. 89–90.

⁸⁶ Tamtéž, s. 91–93.

⁸⁷ GLASSHEIM, Eagle. "National Mythologies and Ethnic Cleansing: The Expulsion of Czechoslovak Germans in 1945." *Central European History*, vol. 33, no. 4, 2000. s. 463–466.

⁸⁸ Tamtéž, s. 84–85.

⁸⁹ ARBURG, Adrian von a Tomáš STANĚK, ed. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951: dokumenty z českých archivů*. Ve Středoklukách: Zdeněk Susa, 2010. díl II.1: s. 187–189.

novousedlíky v pohraničí – jejich soužití neprobíhalo mnohdy nikterak hladce.⁹⁰

Novoosídlenci často přicházeli ze sociálně slabších vrstev a vidina snadno nabytého majetku pro ně byla lákavá. Nezřídka docházelo k rabování chalup, vystřídání několika stavení, nebo k brzkému opětovnému odchodu z jiných příčin. Pro lidi, kteří přišli takto rychle zbohatnout a zase odejít se vžilo označení *zlatokopové*.⁹¹

Nemalý tlak vyvíjený na německé obyvatelstvo, ať už ze strany Čechoslováků nebo Rudé armády, vedl v jejich řadách ke zvýšenému počtu sebevražd. V průběhu celého roku (patrně myšleno 1945) tak došlo v českých zemích k asi 5600 incidentům. I v této záležitosti je však statistika krajně nespolehlivá.⁹²

Více či méně nucené vysídlování pokračovalo i po ukončení největší vlny odsunu v prvních poválečných letech, nicméně již v mnohem menší míře.⁹³ Zůstat mohli v Československu někteří antifašisté, členové smíšených rodin a *nepostradatelné* osoby, které byly nezbytné pro udržení chodu některých továren. Těm byl odchod v některých případech dokonce naopak znemožněn. Skupina zůstavších Němců byla nadále diskriminována a znevýhodňována (například dvacetiprocentní srážkou mzdy). Jejich situace se od roku 1948 v souladu se socialistickými plány začala mírně zlepšovat a na přelomu let 1959-1960 došlo k jejich zrovnoprávnění a dokonce dílčí rehabilitaci.⁹⁴ Prezident Václav Havel se po Sametové revoluci za nucené vysídlení veřejně omluvil a odmítl koncept kolektivní viny.⁹⁵

⁹⁰ SPURNÝ, Matěj. *Nejsou jako my, Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)*. Antikomplex, 2010. s. 32–40.

⁹¹ ARBURG, Adrian von a Tomáš STANĚK, ed. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951: dokumenty z českých archivů*. Ve Středoklukách: Zdeněk Susa, 2010. díl II.1: s. 187–189.

⁹² Tamtéž, s. 64.

⁹³ SPURNÝ, Matěj. *Nejsou jako my, Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)*. Antikomplex, 2010. s. 178.

⁹⁴ SPURNÝ, Matěj. *Nejsou jako my, Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)*. Antikomplex, 2010. s. 116.

⁹⁵ GLASSHEIM, Eagle. "National Mythologies and Ethnic Cleansing: The Expulsion of Czechoslovak Germans in 1945." *Central European History*, vol. 33, no. 4, 2000. s. 464. K současnému diskurzu nuceného vysídlení v české vzpomínkové kultuře viz KREISSLOVÁ, Sandra. "Odsun" Němců v české vzpomínkové kultuře. *Národopisná revue*. 2016, roč. 26, č. 4, s. 284–295.

4. PRAKTICKÁ ČÁST – MÍSTNÍ PAMĚŤ A PŘÍBĚHY

Díky teoretické části *historicko-politické ukotvení* má snad v tuto chvíli čtenář alespoň hrubou představu o chaotické situaci, která se v českém pohraničí rozhostila. Následující praktická část práce se pokusí podat svědectví, která se o ní v Lužických horách uchovávala. Kapitolování se snaží dle možností tematické okruhy řadit chronologicky v souladu s předchozí částí.

Zde se věnuji výsledkům vlastních rozhovorů, tematicky odpovídajících částem výzkumů obou námi zkoumaných amatérských historiků a jejich srovnání. Použito bylo také několik archivních materiálů, které poskytli sami narátoři. Jsou jimi dva konkrétní dokumenty a považuji je v této kapitole za součást povědomí konkrétního narátora o zkoumaném tématu.

Barbora Spalová analyzuje *směry*, kterými se její narátoři vydali, respektive jak její dotaz na téma *rodinné paměti* pochopili.⁹⁶ V odpovědích mých narátorů na výzvu ke vzpomínání na lokální události související s poválečnými událostmi se dají extrahovat tři tendence. V prvním případě se jedná o automatické zapření jakéhokoliv povědomí o tématu. Ve druhém dochází k zahájení narace na téma poválečných událostí a jejich souvislostí, avšak velmi obecné, – ve dvou případech i velmi obsáhlé – nikoliv lokální. Až třetí tendence skutečně souvisí s lokálními událostmi, při čemž se první a druhá tendence v několika případech různou měrou doplňovaly. Naštěstí ale nebylo těžké od sebe tyto dva proudy odlišit. Pouze v jednom případě, kdy se obsah paměti o relevantních událostech rychle vyčerpal, se hovor stočil ke zcela jiným tématům a pokusy stočit hovor zpátky skončily neúspěšně.

Kromě výše uvedeného výčtu narátorů je vhodné zmínit, že osloveni byli také někteří příslušníci rodiny Tomáše Nováka, na jejichž povědomí o místní historii pochopitelně jeho bádání mělo vliv. Ti ovšem nebyli považováni za reprezentativní vzorek pro tuto studii.

4.1. SOUŽITÍ A ROZKOL? STRÍPKY Z DOBY STÁTU NĚMECKÉ MENŠINY

Jak bude zřejmé, výpovědi se někdy rozcházejí – nesmíme zapomenout, že data jsou sbírána ve větší lokalitě, která zahrnuje několik oddělených vesnic, které mohly mít jistá specifika.

Některé výpovědi se shodují na celkové pospolitosti, která ve vsích před válkou vládla. Někteří narátoři se domnívají, že tu Čechů bylo skutečně málo. Velkou součástí místního předválečného života tvořily mimo jiné všemožné občanské spolky (bohužel však chybí informace o jejich etnickém složení). Miloslava Medová vzpomíná, že všichni skláři v Rousínově chodili společně

⁹⁶ SPALOVÁ, Barbora. Rodinné paměti z pohraničí: Familiarismus v pohledu do minulosti. *Biograf*. 2013, č. 58.

„na pivo“ bez ohledu na národnost, a že rodiny byly národnostně promíchané.⁹⁷ Jiná výpověď naopak zmiňuje cvikovský meziválečný Sokol, který byl exkluzivní a Češi a Němci cvičili odděleně.⁹⁸ Podle přímé pamětnice z Mařenic byli lidé před válkou mnohem pospolitější a soběstačnější než dnes, což mělo za následek i velkou izolaci jednotlivých vesnic. Z toho vyplývá i silná lokální identita převažující nad identifikací místních primárně jako Němců⁹⁹ a která se později projevila ve vytrženosti při odsunu do německého vnitrozemí. Její nedílnou součástí byl silný dialekt.¹⁰⁰ Ten zmiňují výhradně starousedlíci s německými kořeny, kteří měli příležitost jej ještě slyšet a osoby s hlubším zájmem o místní německou historii.

Případná nevráživost souvisela podle Medové s rostoucím vlivem hnutí NSDAP. Syn jednoho z jeho členů pokřikoval na děti smíšeného původu „červená modrá bílá je česká svině“. Někdy se mírná nevráživost údajně projevovala vůči českým dětem i od učitelů ve škole a kromě toho jeden z učitelů v Rousínově učil děti zpívat nacistické písně. Pasivní způsob despektu se někdy projevil třeba nezdravením českého suseda.¹⁰¹

Ukázkou vypjatých vztahů je následující případ. Před obsazením Sudet nabízela česká vláda azyl komunistům českého i německého původu, a tak v září 1938 skupina Němců čekala na autobus do Prahy, který nepřišel. Začali se tedy vracet domů, ale protože byl zákaz vycházení po deváté hodině, byli příslušníky SOS vyzváni k zastavení, čehož ovšem neuposlechli. Došlo proto ke střelbě, při které byl smrtelně zraněn devítiletý chlapec.¹⁰²

Panoramatu Mařenic vévodí kaple na Kalvárii. Ta byla podle mařenické kroniky přes noc na 25. 9. 1938 obsazena vojskem a přetřena černou barvou. V listopadu z Kalvárie již svítil hákový kříž s elektrickými žárovkami o průměru čtyř metrů.¹⁰³ Když se Češi v říjnu 1938 stahovali, někteří Němci po nich házeli kameny.¹⁰⁴ Dcera Tomáše Nováka vzpomíná na otcovo vyprávění o tom, že důvodem k natření kaple na černo bylo zmatení nepřítele v orientaci v krajině.

V jedné z nahrávek Novák vzpomíná na vyprávění Hedy Müllerové, ženy ze smíšené rodiny, které bylo dovoleno zůstat. Ona a její syn neměli německé občanství, takže syn do války

⁹⁷ Z rozhovoru s Miloslavou Medovou pro Paměť národa, dostupný z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/medova-miloslava-1932>.

⁹⁸ Z rozhovoru s Robertem Houžvičkou, provedeným Klárou Bedrnovou v červnu 2023 ve Cvikově.

⁹⁹ Z rozhovoru s Markem Pilařem, provedeným Klárou Bedrnovou v dubnu 2023 v Mařenicích.

¹⁰⁰ Z rozhovoru s Adamem Kotěhůlkem, provedeným Klárou Bedrnovou v červnu 2023 v Trávníku.

¹⁰¹ Z rozhovoru s Miloslavou Medovou pro Paměť národa, dostupný z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/medova-miloslava-1932>.

¹⁰² PAVÝZA, Ladislav. *Dolní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2006. č. II, s. 10.

¹⁰³ NOVÁK, Tomáš překl. *Obecní kronika obce Mařenice*. Osobní archiv Tomáše Nováka [elektronicky], přeloženo 1993. s. 43,45.

¹⁰⁴ Osobní archiv Tomáš Nováka, výpis z rozhovoru s Pavlem Krátkým, vedený Ladislavem Pavýzou.

nemusel. Válku prý prožili v klidu, maximálně se někomu nelíbilo, že se syn válce vyhnul, ale nikdo je nijak nepronásledoval. Těžké období pro ně začlo až s osvobozením.

Ostatní narátoři konstatují, že jejich rodiny se stáhly do vnitrozemí a proto o místních válečných poměrech ani od předků nic nevědí.

Další ženě ze smíšené rodiny, jejíž německý manžel byl tou dobou ve válce, byla odepřena účast na kurzu šití Svazu žen (na který ji pozvala jako náhradu za sebe německá tchyně), protože to prý Führer českým ženám nedovolí. Na okna a dveře jim „*takoví výrostci*“ lepili plakáty s nápisy „*ven se smíšenýma*“.¹⁰⁵ Obecně se ale zdá, že po většinou jsou vztahy mezi místními za války reflektovány jako poměrně dobré. Miloslava Medová vypráví, že si všichni pomáhali a vzpomíná na podporu, kterou jim lidé z vesnice poskytli, když byl její bratr nemocný. Z výpovědí zaznívá i pochopení pro Němce – muži do války museli, protože by je jinak nacisté zastřelili.¹⁰⁶ Toto pochopení se opakuje ve dvou dalších výpovědích.

V rozhovorech se k tomuto období většina narátorů samostatně nevyjadřuje nebo o něm mají jen velice mlhavou představu. Obecně se o válečném období hovoří málo i v Pavýzových dílech, a když už ano, většinou se jedná o popis špatných podmínek a chudoby, které se vztahy mezi obyvateli nesouvisí. Působivý popis válečného období poskytuje román *Proměněná zem*.

4.2. BABYLON, PRVNÍ REAKCE NA ZMĚNU POMĚŘŮ

V posledních dnech války Cvikovskem ustupovala německá armáda a přebývali zde civilisté z poničených oblastí. Ubytováni byli, kde se dalo. Ještě v posledních dnech se za Mařenicemi budovaly zákopy¹⁰⁷ a na hranicích stály tanky mířící do Německa, odkud ruská fronta přicházela. Tanky tam podle jednoho z Pavýzových narátorů zůstaly minimálně do dalšího roku.¹⁰⁸

Vzápětí přicházela Rudá armáda. Greta Gutte a její syn vzpomínají na den, kdy se u nich chtěli rudoarmějci ubytovat. Šli se podívat do pokoje, kde ještě nedávno spali vojáci němečtí a přišlo jim podezřelé, že po sobě i přes veškerý spěch zastlali postele. Pod peřinami pak objevili hromadu zbraní. Odnесли je a hodili do příkopu – odhozených zbraní „*se všude válela hromada*“.¹⁰⁹ Úsměvný je příspěvek do Pavýzovy knihy Slavomila Hubálka, jenž od pamětníka slyšel, že Němci vyrobili v květnu 1945 slavobránu z chvojí a transparent „*VÝTÁME RUDOU ARMÁDU*“.¹¹⁰ Tento případ ale žádný z narátorů nezmiňuje.

¹⁰⁵ PAVÝZA, Ladislav. *Pozdní sběr: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2010. s. 23.

¹⁰⁶ Z rozhovoru s Miloslavou Medovou pro Paměť národa, dostupný z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/medova-miloslava-1932>.

¹⁰⁷ PAVÝZA, Ladislav. *Pozdní sběr: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2010. s. 33, 35, 41.

¹⁰⁸ Osobní archiv Tomáše Nováka, výpis z rozhovoru s pamětníkem Kočkou, vedený Ladislavem Pavýzou.

¹⁰⁹ PAVÝZA, Ladislav. *Pozdní sběr: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2010. s. 24, 33.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 3.

Podle Šimáčkovy soutěžní práce, použité v Pavýzově díle, se ještě nějakou dobu po konci války schovávali fašisté v lesích, v noci vylézali z úkrytů a snažili se přimět obyvatele k odporu. Stejný narativ vyplývá i z románu *Proměněná zem*, nicméně podle autorova syna byly informace čerpány z dnes nezvěstné školní kroniky, z níž Šimáček čerpal rovněž. Spisovatelovo čerpání ze soutěžní práce se vylučuje, jelikož vznikla mnohem později než román. Žádná další svědectví o takové situaci v praxi nehovoří.

Pamětnice z Mařeniček vzpomíná, že ještě třicet let po válce měl soused (Čech) u sebe schovanou zbraň. Když se přistěhovali do chalupy, vyprávělo se, že i v ní se kdysi střílelo. V trámech sýpky byly skutečně nalezeny stopy po střelbě, jejíž okolnosti však již nejsou známy.¹¹¹ I v Pavýzových spisech se objevují četné zápisy o odhalení nelegálně držených zbraní.¹¹²

Jak bylo již výše zmíněno, těsně poválečná mařeničká školní kronika z let 1945-1962 je nezvěstná, ale podle Šimáčkovy soutěžní práce došlo na konci války u rovněž výše zmíněného mařeničského *Hilterova bunkru* k veřejnému spálení Hitlerovy figuríny. U této události vstoupily v platnost vyhlášky pro německé obyvatelstvo, mezi něž patřil například zákaz vycházení po osmé hodině večerní či zákaz chůze ve více než dvou lidech. Žádný z pamětníků podobnou událost neuvádí. Novák v jedné z nahrávek vyjadřuje vůči danému Šimáčkově dokumentu mírnou skepsi. Podle Šimáčka byla akce upálení figuríny odpovědí na poničení *lípy svobody*. K jejímu vysazení došlo 28. 10. 1945 a „*vždy při význačných událostech se u ní občané vesnice scházeli, aby tak demonstrovali sami sobě i Němcům sílu a odhodlání.*“¹¹³ Rozhořčení Němci ji pak poničili, což potvrzuje i výpověď Adolfa Gutteho, zaznamenaná v *Pozdním sběru*. Sám šel pak v noci strom ošetřit hnojem, aby se Češi Němcům nemstili.¹¹⁴

Obecně známý fakt, že Němci museli odevzdat veškeré zbraně, rádia, jízdní kola a motocykly, se vyskytuje v několika výpovědích. Zabavený materiál byl shromažďován v určených domech a dále s ním nakládala místní správní komise (ustavena již 1945) a Češi o něj mohli zažádat.¹¹⁵ Tak se například stalo, že se žena ze smíšené rodiny musela dívat na to, jak na jejím novém kole, na které si šetřila několik válečných let těžkou prací, jezdí česká susedka.¹¹⁶ Z tohoto důvodu, a také ze strachu před rabováním, si někteří Němci schovávali majetek u susedů, kteří měli větší štěstí. Například výše zmiňovaný rousínský Němec, který

¹¹¹ Z rozhovoru s Jiřinou Vítkovou, vedeném Klárou Bedrnovou v červnu 2023 v Mařeničkách.

¹¹² PAVÝZA, Ladislav. *Pozdní sběr: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2010. s. 112–126.

¹¹³ Okresní archiv Děčín. Osobní fond Tomáš Novák, kar 18/2, s.3.

¹¹⁴ PAVÝZA, Ladislav. *Pozdní sběr: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2010. s. 33.

¹¹⁵ PAVÝZA, Ladislav. *Horní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2007. č. III, s. 1.

¹¹⁶ PAVÝZA, Ladislav. *Pozdní sběr: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2010. s. 22.

nezdravil svého českého souseda, si k němu zašel požádat o ukrytí tří truhel.¹¹⁷ Věci se samozřejmě snažili později zachránit i před samotným odsunem, kdy se domnívali, že se po uklidnění situace vrátí. Taková pomoc bližnímu byla ovšem nebezpečná. O ukrývání pokladů a návratech pro ně bude řeč v jedné z následujících kapitol.

Drtivá většina příběhů z této kapitoly zaznívá pouze v materiálech sesbíraných oběma badateli. O odevzdávání majetku se zmínilo několik narátorů, avšak nikoli v souvislosti s konkrétními příběhy, ale jako o obecně známém faktu.

4.3. STRACH, NEJISTOTA A ZLOST: PŘÍBĚHY KRAJNÍCH ŘEŠENÍ

O první vlně vysídlení z Horní a Dolní Světlé, hned v červnu 1945, píše Pavýza podle výpisu z hlášení Okresního velitelství SNB následující: „*Incidenty při odsunech se nevyskytují. Vyskytly se ojedinělé sebevraždy.*“¹¹⁸ Tato informace se patrně vztahovala k celému okresu a bližší detaily chybí. Greta Gutte na situaci naopak vzpomíná následovně:

*„Každý den tu byl pohřeb. Dost lidí se oběsilo strachy. V jednom baráku viseli dva staří manželé. Ona byla nemocná. Děda ji oblékl svátečně a pak ji oběsil, vedle ní visel on.“*¹¹⁹

Miloslava Medová vzpomíná na tragický případ z vedlejší vesnice. Je o hodné rousínovské učitelce z Trávníku (asi šest kilometrů vzdáleného) a je nápadně podobný příběhu vyprávěnému v Pavýzově spisu *Přehrada Naděje*¹²⁰ a také v *Pozdním sběru*¹²¹. Jedná se tedy s největší pravděpodobností o tutéž událost. Tato mladá žena vzala po válce svou matku, sestru a její dvě děti a společně si šly do nedaleké přehrady Naděje vzít život. Jejich muži byli členy SS. Podle Pavýzových informací byli totiž dohodnuti, že pokud Německo válku prohraje, ženy se utopí a muži zastřelí. O této dohodě se Medová nezmiňuje – událost zdůvodňuje tak, že paní učitelce někdo vyprávěl, jak se chovají postupující ruská vojska a ona z nich dostala strach. O to smutnější je konec příběhu, jak jej pamatuje Medová, a sice, že se manžel učitelky po její smrti do vesnice tajně vrátil, a když zjistil, co se stalo, zase potají odešel. Jisté obrysy tohoto případu slyšel ještě jeden z narátorů, ale bez bližších detailů. Vybavoval si „*příběh o rodině, která se šla utopit do přehrady*“.¹²²

V přehradě se utopil také mařeničský hospodář Niederle. Vyprávění pochází od pamětnice, která se jako malá přistěhovala do Mařeniček s rodiči v roce 1947 a Elsu Niederle

¹¹⁷ Z rozhovoru s Miloslavou Medovou pro Paměť národa, dostupný z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/medova-miloslava-1932>.

¹¹⁸ PAVÝZA, Ladislav. *Dolní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2006. č. III, s. 7.

¹¹⁹ PAVÝZA, Ladislav. *Pozdní sběr: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2010. s. 24.

¹²⁰ PAVÝZA, Ladislav. *Přehrada Naděje: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2009. s. 14.

¹²¹ PAVÝZA, Ladislav. *Pozdní sběr: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2010. s. 24.

¹²² Z rozhovoru Lukášem Zimou provedeném Klárou Bedrnovou v červnu 2023 v Mařeničkách.

ještě pamatuje. Prý to byla „*fúrie*“, které byl její manžel nevěrný. Když se dozvěděl, že na to přišla, šel se utopit. Z vyprávění však není zcela jasné, kdy k tomu došlo.¹²³

K sedminásobné vraždě došlo údajně v nedalekém Novém Boru. Na mlhavé výpovědi Miloslavy Medové (hovoří o zastřeleném Bachovi, u kterého byly objeveny zbraně, neví však, zda je to pravda) se tak shoduje i vyprávění Tomáše Nováka. Ten hovoří o ubití sedmi lidí příslušníky předválečné Československé armády v květnu 1945.¹²⁴ Zdroj jeho informací však bohužel není znám. Na tento novoborský incident narazil i František Mlejnek, dokumentarista, který se problematice nuceného vysídlení věnuje. Neznal ho však z místního vyprávění – tento exces byl patrně součástí jednoho z veřejných lynčů, ke kterému došlo hned během prvních poválečných dní. Z externích zdrojů o něm věděla i Eliška Stehlíková, která se o pohraniční historii zajímá.

Na žádné vraždy v Rousínově si Medová nevzpomíná, jen, že jistý Rus na někoho střílel, ale dotyčná osoba stačila zavřít dveře a Rus odešel.

Dále se Tomáš Novák v jedné z nahrávek zmiňuje o dvou vraždách, ke kterým došlo v Mařenicích. Ani jednu z nich v nahrávce bohužel dále nepopisuje – má se podle ní však jednat o stejného pachatele. Incidenty se podařilo identifikovat podle *Pozdního sběru*. Podle jednoho z narátorů se „o něm ví“, ale přesto incident při prvním rozhovoru zamlčel. Až teprve při druhém setkání se přiznal, že se bál mluvit o jménech. Zajímavé jsou ovšem verze, ve kterých se popis události objevuje, přestože se jedná jen o malé nuance. Dá se tak dobře demonstrovat proměnlivost narativu v paměti. V první verzi se jedná o Němku, která dostala pokyn k odsunu a šla se rozloučit se svou kamarádkou sousedkou. Protože se vracela po hodině zákazu vycházení, jeden z nově příchozích státních úředníků ji zastřelil. Podle této první verze ji také na zahradě rovnou zakopal (později byla exhumována a řádně pohřbena)¹²⁵. Ve druhé verzi si šla něco půjčit¹²⁶ a ve třetí se jedná o milence, kteří se spolu šli rozloučit¹²⁷. První dvě se objevují v různých vzpomínkách v *Pozdním sběru*, přičemž v jednom případě pachatel není přímo označen. Vyprávění spíše vykresluje čin jako spáchaný vojskem, které se v té chvíli ukryvalo v přilehlé škole. Oběť ovšem identifikována je, proto je evidentní, že se jedná o tentýž případ.

Oním druhým incidentem v profilu tohoto pachatele je podle Pavýzy zastřelení a zakopání „*horlivého nacisty*“, který se pokusil utéci, když byl veden k výslechu do Cvikova.

¹²³ Osobní archiv Petra Jozy, z rozhovoru s Helenou Červenou vedeném Petrem Jozou roku 2022.

¹²⁴ Osobní archiv Marty Bedrnové, z nahrávky s Tomášem Novákem zaznamenané Martinou Bedrnovou v červnu 2021 v Úvalech.

¹²⁵ PAVÝZA, Ladislav. *Pozdní sběr: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2010. s. 41.

¹²⁶ Tamtéž. s. 25.

¹²⁷ Z rozhovoru s Jiřím Liškou provedeném Klárou Bedrnovou v březnu 2023 v Mařenicích.

V posledním případě spojeným s touto osobou se karta obrací. U jedné ze smíšených rodin našel německé pašeráky. Údajně ho zamýšleli oběsit ve sklepě, ale nakonec „z toho sešlo a propustili ho“.¹²⁸ Kromě výše zmíněného narátora – a dalších dvou, kteří se o těchto incidentech dočetli v *Pozdním sběru* – je nikdo nezmínil a ani při konkrétním dotazu na vraždu v Mařenicích nikdo z tázaných nic nevěděl.

K další vraždě došlo na hraničním přechodu Wache. Stávala tam kdysi trafika, ve které prodával tabák pan Schwarz. Dva ruští vojáci s Polákem (není známo, z jakého důvodu s nimi byl) vzali Schwarze na hřbitov v Horní Světlé, kde ho nechali vykopat vlastní hrob, nad kterým ho posléze zastřelili. Až do zrušení tohoto hřbitova v roce 1972 byly ve zdi patrné stopy po střelbě.¹²⁹ Až na detail o zástřelech ve zdi hovoří o stejné události také Pavýza.

U hřbitova v Horní Světlé provedly údajně v prvních dnech po skončení války revoluční gardy polní soud se všemi Němci, u kterých našli legitimaci NSDAP a všechny zastřelili. To slyšeli od jediného trvale bydlícího muže, „živoucí kroniky“ z Horní Světlé, dva Pavýzovi narátoři.¹³⁰ Místní muži se pak v dolnosvětelské hospodě vysmívali Norimberskému tribunálu, který odsoudil dvanáct nejvyšších nacistických pohlavárů k trestu smrti, protože „sami se s tím tak nesrali a odpráskli jich třicet“.¹³¹ O polních soudech se nikdo z dalších narátorů nezmiňuje.

Smrtí skončil také pokus o útěk jistého Goldhammera v Horní Světlé, když byl odváděn na stanici. Na základě udání byl zatčen za držení zbraně, které bylo prokázáno. Dalším obviněným z držení zbraní byl tehdejší starosta Horní Světlé. Ty byly ve výměnkářském domku skutečně nalezeny, nicméně ten údajně starosta pronajímal jednomu říšskému Němci. Obviněný se ve vězení oběsil.¹³² V Dolní Světlé došlo na konci léta 1946, v dnes již zaniklém domě čp. 95, k vraždě sedmdesátiletého Němce. Do odsunu měl odejít v září, tedy brzy poté. V domě byl toho večera sám a nedochovalo se zřejmě žádné svědectví – jen mezi Němci se říkalo, že ho zastřelili partyzáni.¹³³ Ještě o jedné vraždě se velmi stručně zmiňuje jedna z pamětnic T. Novákovi. Ve stavení v osadě na Novém Světě (Mařenice) byla na jaře roku 1945 znásilněna a zavražděna Theresa Wiesser.¹³⁴ Ani na jednu z těchto událostí nikdo z narátorů nevzpomněl.

Ladislav Pavýza v posledním díle zrekonstruoval několik příběhů z hlášení a protokolů SNB z konce léta 1945. O žádném z těchto případů se další narátoři nezmiňují. Ve všech jsou oběťmi Němci, kteří se ničím neprovinili a měli povolení pohybovat se tam, kde se pohybovali

¹²⁸ PAVÝZA, Ladislav. *Pozdní sběr: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2010. s. 41.

¹²⁹ Z rozhovoru s Tomášem Novákem zaznamenaném Martinou Bedrnovou v červnu 2021 v Úvalech.

¹³⁰ PAVÝZA, Ladislav. *Pozdní sběr: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2010. s. 3 a PAVÝZA, Ladislav. *Horní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2007. č. III, s. 2.

¹³¹ PAVÝZA, Ladislav. *Pozdní sběr: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2010. s. 3.

¹³² PAVÝZA, Ladislav. *Horní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2007. č. III, s. 2.

¹³³ Tamtéž, s. 16, 17.

¹³⁴ Osobní archiv Tomáše Nováka, výpis z rozhovoru s pamětnicí z Mařenic, místo a datum neznámé.

– jedná se o vraždy a znásilnění. Ve všech figurují postavy spojené s železničními domky na trati mezi Svorem a Novým Borem.¹³⁵ Jeden z těchto incidentů zpracovala také Jana Blažková ve sborníku *Bezděz*.¹³⁶

V poslední řadě pak Pavýza vypisuje z inventáře státního okresu i další záznamy o sebevraždách – okolnosti a bližší informace v nich ovšem chybí.¹³⁷ O jedné další sebevraždě oběšením v reakci na pokyn k odsunu (v Kunratické osadě Třídómí) se zmiňuje pouze jedna pamětnice,¹³⁸ z dalších narátorů nikdo o žádné nemluví.

V oblasti žhárství se objevil pouze jeden incident, a to přímo na nejvyšší hoře Lužických hor, Luži. Lužická bouda, která zde původně stávala, v roce 1946 za záhadných okolností shořela. Tomáš Novák, dle slov jeho sestry, dohledal, že se jednalo o požár úmyslně založený Němkou zařazenou do odsunu – snad majitelkou budovy – proto, aby nepadla do rukou Čechům. Další prameny se nepodařilo ani v pozůstalosti dohledat. Ladislav Pavýza píše, že nejdříve rovněž slyšel tuto verzi, později však z jiných zdrojů získal další. V ní byl žhářem naopak Čech, který nechtěl, aby bouda zůstala v rukou Němcům. Činem se pak chlubil v hospodě, ale nebyl sám – čin si připisoval i další rodák z Dolní Světlé.¹³⁹

Následující poslední příběh vychází z domněnky syna pana Krause, autora *Proměněné země*, že se jedna z otcových dalších povídek (které pro tuto práci autorce nezištně poskytl) zakládá na skutečnosti. Příběh začíná v momentě, kdy se v Čertově rokli pod vrchem Hvozd objeví krásná zraněná žena pocházející z Norska. Ta byla za války v Osvětimi nucena k prostituci. Po válce se v Německu pomstila svému úhlavnímu nepříteli a podařilo se jí utéct přes hranice do Československa. Zde se zamilovala a začala pracovat v mařenické hospodě. Shodou okolností ji však poznává jeden z místních mužů, který se do ní před lety v Osvětimi zamiloval. Vyhrožuje jí prozrazením. Ona se proto uchýlí k zoufalému činu a utopí se v přehradě Naděje. Žalobce se oběsí nedaleko osady Čtyřdomí v Mařenicích.

Zda nějaká další žena, kromě již výše zmíněné učitelky, skutečně ukončila svůj život v přehradě a zda byla krásná, to se autorce prozatím nepodařilo ověřit. V dalších vyprávěních žádný podobný narativ nezazněl.

¹³⁵ PAVÝZA, Ladislav. *Pozdní sběr: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2010. s. 99–111.

¹³⁶ BLAŽKOVÁ, JANA – „Odvedte to, oddělte to a zahrabte to!“ Případ s nejasným koncem. Jana Blažková. In: *Bezděz : vlastivědný sborník Českolipska Česká Lípa : Vlastivědný spolek Českolipska*. Sv. 17, (2008), s. 129–160.

¹³⁷ PAVÝZA, Ladislav. *Dolní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2006. č. III, s. 16.

¹³⁸ Osobní archiv Tomáše Nováka, výpis z rozhovoru s Tamarou Růžovou, vedeného T. Novákem v červenci 2015 v Mařeničkách.

¹³⁹ PAVÝZA, Ladislav. *Horní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2007. č. III, s. 15.

4.4. KDO ODCHÁZÍ, KDO MÁVÁ A KDO SE VRACÍ?

První odcházeli nacisté, kteří dobře věděli, že je Češi vyženou. Někteří se ze strachu raději nevrátili z fronty vůbec. Další Němci spolu s německými antifašisty odešli v průběhu následujícího roku – ti si prý mohli vzít tolik majetku, kolik chtěli. V Rousínově bylo šest nebo sedm rodin nacistických a asi čtrnáct antifašistických. Mezi prvními odcházeli také Němci příchozí během války z poničených oblastí.¹⁴⁰ Odchod jednoho bývalého člena jednotek SS ještě před odsunem potvrzuje i další výpověď založená na vzpomínkách neodsunuté německé sousedky na Krompachu.¹⁴¹ Greta Gutte hovoří o povedeném mařenickém antifašistovi takto:

„[...] tenkrát vykřikoval všechno odevzdat, oni šli do Západního Německa. Měli čtyři rodiny vagon, kolik nakradeného [...] určili koho vystěhovat, pak si mohli věci lehce brát. [...] z vagónu prý vyhodili těm druhým věci, aby měli místo pro sebe.“¹⁴²

Zdá se ale, že další antifašisté ostatním Němcům spíše pomáhali. Byl to však riskantní podnik, někteří antifašisté z Dolní i Horní Světlé byli kvůli podpoře Němců za hranicemi zařazeni do odsunu.¹⁴³

Několik respondentů vzpomíná na sběrný tábor ve Cvikově „u Adastu“. Přátelé odsouvaným Němcům házeli přes plot chléb.¹⁴⁴ Jakákoliv zavazadla, která přesahovala povolený limit jim byla odebrána a odhazována do stráně. Z druhé ruky se objevil příběh od narátorky Potůčkové, ve kterém příchozí česká matka pobídla svou dcerku, ať vezme německé odsouvané holčičce panenku, která se jí zřejmě líbila.¹⁴⁵ Narátor Houžvička vzpomíná na dokument, v němž osidlovací referent nabádá okresní správní komisi, aby Němcům odsun neohlašovali s časovým předstihem, jelikož v takových případech dochází k ničení jejich – tedy již státního – majetku.¹⁴⁶

Jeden z pamětníků, kterého stihl ještě Novák vyzpovídat, pomáhal se svážením odsouvaných obyvatel na určená místa na hranici. V rozhovoru to komentuje slovy „*Směli si vzít jen padesát kilo. Když byli chytrý, vzali si žrádlo.*“¹⁴⁷ Za hranicemi totiž panovala obrovská bída. Sudetští Němci nebyli v Německu vítáni, na domech za hranicemi na ně podle Pavýzových narátorů čekaly nápisy „*kdo chce žít, musí cestovat*“ nebo „*žer ptáky*“.¹⁴⁸ I přesto

¹⁴⁰ Z rozhovoru s Miloslavou Medovou pro Paměť národa, dostupný z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/medova-miloslava-1932>.

¹⁴¹ Z rozhovoru s Evou Potůčkovou, provedeném Klárou Bedrnovou v dubnu 2023 v Mařeničkách.

¹⁴² PAVÝZA, Ladislav. *Pozdní sběr: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2010. s. 22.

¹⁴³ PAVÝZA, Ladislav. *Dolní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2006. č. III, s. 17.

¹⁴⁴ Z rozhovoru s Jiřím Liškou, provedeném Klárou Bedrnovou v březnu 2023 v Mařenicích.

¹⁴⁵ Z rozhovoru s Evou Potůčkovou, provedeném Klárou Bedrnovou v dubnu 2023 v Mařeničkách.

¹⁴⁶ Z rozhovoru s Robertem Houžvičkou, provedeném Klárou Bedrnovou v červenci 2023 ve Cvikově.

¹⁴⁷ Ze zápisu rozhovoru s Janem Černým, pořázeném roku 2014 ve Cvikově, osobní archiv Tomáše Nováka.

¹⁴⁸ PAVÝZA, Ladislav. *Dolní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2006. č. III, s. 7.

se ale podle výpovědi jedné z narátorek většina odsunutých z Krompachu usadila v blízkém Jornsdorfu, hned za hranicemi.¹⁴⁹ (Tuto informaci doplňuje výpověď další z narátorek – za hranicemi se usadili především ti, kteří odešli dobrovolně ještě před samotnou výzvou k odsunu¹⁵⁰). V příbězích se opakuje motiv pomoci odsunutým Němcům. Ti, kteří měli dovoleno na české straně hranice zůstat, často pomáhali svým odsouvaným přátelům a jejich rodinám. Matka Miloslavy Medové například žádala strážníka o svolení přinést sestře odsouvané z Vrchlabí na hranici hrnec a brambory, což jí bylo opravdu dovoleno.¹⁵¹ Maminka dalšího z pamětníků zase byla domluvená se strážníkem, že se mohla na hranici stýkat se sestřenicí, které nosila jídlo.¹⁵² Eva Potůčková vzpomíná na německou příbuznou žijící v Mařeničkách, do jejíž chalupy přišli po válce novoosídlenci. Ti ji vystěhovali do stodoly. Nakonec ale Češi z nějakého důvodu odešli, a tak se mohla do stavení opět vrátit.

Před výstavbou hraničního pásma byl přechod mezi Německem a Československem, i přes značná rizika, stále ještě poměrně dobře možný – a pašování přes tuto hranici mělo odvěkou tradici.¹⁵³ Nezřídka proto docházelo k protizákonným návratům přes hranice za účelem krádeže potravin, dobytka a majetku. V kapitole *různé zprávy v Pozdním sběru*, i roztroušené v dalších Pavýzových spisech, je záznamů o takovém překračování hranic po dobu několika poválečných let nepočítaně. Podle těchto zápisů se někteří Němci nechávali i naschvál chytit, protože při zadržení dostali v cele najíst. Někteří za pokusy o útěk před stráží zaplatili životem.

O mnoholeté obrovské bídě v poválečném Německu svědčí i událost, která se odehrála v příhraničním městě Dolní Poustevna v západní části Šluknovského výběžku. Po nepoužívané koleji, která vedla z Dolní Poustevny přes hranici do německého Sebnitz, ujel nedopatřením železničářům nákladní vagon. Protože trať tímto směrem klesala, podařilo se rozjetý vagon zastavit až na německé straně. Češi následně vyslali do Sebnitz lokomotivu, s níž vagon dopravili zpět do Dolní Poustevny. Jako odměnu za pomoc dostali od Čechů němečtí železničáři dva pecny chleba – „*neslýchaný dar v poválečných hladových letech*“.¹⁵⁴

V Pavýzově *Horní Světlé* je k přečtení jeden anonymní příspěvek o česko-německé rodině, z níž byly dvě starší dcery odsunuty. Otec tak pořídil rekreační domek v Horní Světlé, odkud mladší dcera v noci odcházela přes hranice za sestrami, které se usadily nedaleko. Hranici

¹⁴⁹ Z rozhovoru s Evou Potůčkovou, provedeném Klárou Bedrnovou v dubnu 2023 v Mařeničkách.

¹⁵⁰ Z rozhovoru s Eliškou Stehlíkovou, provedeném Klárou Bedrnovou v červenci 2023 na Krompachu.

¹⁵¹ Z rozhovoru s Miloslavou Medovou pro Paměť národa, dostupný z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/medova-miloslava-1932>.

¹⁵² Z rozhovoru s Jiřím Liškou, provedeném Klárou Bedrnovou v březnu 2023 v Mařenicích.

¹⁵³ Osobní archiv Tomáše Nováka, dokument *PÁSMO – PAŠOVÁNÍ 2014*.

¹⁵⁴ Osobní archiv Tomáše Nováka, dokument *DOPADENÝ NARUŠITEL*. Rok neznámý.

přecházely na druhou stranu i starší dcery a jednou se musely schovat pod peřiny, když se do domku přišla shodou okolností ohřát finanční stráž.

Dalším anonymním doznáním je pomoc odsunutým přátelům, kteří se kvůli hladu vrátili v noci přes hranice. Brzy ale vše prozradila žena z německé strany, takže onoho dobrodince „sebrali a zmlátili“.¹⁵⁵ Helena Červená vypráví o německém chlapci, který si uprostřed dne přišel zpátky pro psa Bobíka. Syn zůstavšího mařeničského skláře Müllera ze smíšené rodiny ho mezitím vycvičil tak, že mu pomáhal orat. Na synově dalším osudu se shodují dokonce tři výpovědi. Matka mu (není však známo kolik let po válce) pomohla dostat se za hranice do Německa, kam byla odsunuta jeho dívka. S sebou si vzal prý jen boty.¹⁵⁶ Společně pak odešli pravděpodobně do Kanady.

Dále Helena Červená vypráví o údajném tajném tunelu vedoucím z Mařeniček až do německé Žitavy.¹⁵⁷ Další zmínky o podobném tunelu se během dalších vypravování nevynořily.

4.5. ATMOSFÉRA: DALA SE KRÁJET?

Jak se dnes vypráví o atmosféře panující po vysídlení, o postavení zůstavších Němců a o vztahu k těm vysídleným? Zprvu je nutno říci, že Němců ve vsích mnoho nezůstalo. V Krompachu údajně zůstaly jen samotné staré vdovy¹⁵⁸ a v Mařenicích zůstalo podle získaných informací šest smíšených rodin. V dalších vsích představy o počtu nikdo neuvedl.

Pavýza sám za sebe v *Dolní Světlé* píše: „*Nezabývali jsme se příliš tím, co se stalo Němcům. Bylo po válce a panovala silná protiněmecká nálada[...]*“.¹⁵⁹ Když ještě jako malý chlapec přijel do Dolní Světlé (poprvé roku 1947), nechtěl pít z německých hrnků a spát v německých peřinách. Přístup většiny dospělých Čechů ke smíšeným rodinám popisuje jako odtažitý a nedůvěřivý.¹⁶⁰ Ze zůstavších rodin zmiňuje Pavýza pouze jednoho příslušníka, a to v podstatě v neutrálním kontextu – chodili k němu pro mléko a byl tajemný. Další narátorka popsala situaci slovy: „*Co bylo německý, to bylo špatný*“.¹⁶¹ Mnoho věcí se z chalup bez rozmýšlení vyhazovalo. Muži v hospodě prý vzpomínali, jak za klukovských let stříleli z praku na německé nádoby, které si pověsili na plaňky plotu.¹⁶²

O nedůvěře vypovídá například zadržení německy hovořících výletníků za podezření ze špionáže¹⁶³ a další automatická obviňování. Tak byl v roce 1946 zprvu obviněn bývalý člen

¹⁵⁵ PAVÝZA, Ladislav. *Horní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2007. č. III, s. 41.

¹⁵⁶ Ze zápisu rozhovoru s Janem Černým, pořizeném Tomášem Novákem roku 2014 ve Cvikově.

¹⁵⁷ Osobní archiv Petra Jozy, rozhovor s Helenou Červenou vedený Petrem Jozou roku 2022.

¹⁵⁸ Z rozhovoru s Evou Potůčkovou, provedeném Klárou Bedrnovou v dubnu 2023 v Mařeničkách.

¹⁵⁹ PAVÝZA, Ladislav. *Dolní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2006. č. I, s. 2.

¹⁶⁰ PAVÝZA, Ladislav. *Pozdní sběr: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2010. s. 99.

¹⁶¹ Z rozhovoru s Evou Potůčkovou, provedeném Klárou Bedrnovou v dubnu 2023 v Mařeničkách.

¹⁶² Tamtéž.

¹⁶³ PAVÝZA, Ladislav. *Pozdní sběr: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2010. s. 63.

jednotek SS z vraždy studenta u tzv. Babiččina odpočinku (v lesích u Krompachu). Ve skutečnosti však čin spáchal jiný student, s nímž se zabitý přel o dívku.¹⁶⁴ O zavražděném studentu se objevilo narativů více – aby se jednalo o totožný incident je možné, ne však zcela jisté. V jednom případě není jasný popis místa, ve druhém datum. Jeden zdroj popisuje provedení jako „*bestiální*“, druhý poněkud nejasně jako bodnou ránu tupým předmětem. Ve druhém případě se jedná o hlášení SNB s poznámkou: „*Pachatelem bude nějaký Němec uprchlý z tábora.*“¹⁶⁵ O „*vraždě studenta Němci*“ se zmiňuje (opět v Pavýzově knize) ještě jeden pamětník, ale ani tam není místo konkrétní, a opět se mívá i datem.¹⁶⁶

Na dotaz ohledně atmosféry mezi Čechy a smíšenými rodinami Jiří Liška odpovídá, že „*se tu žilo bez problémů*“.¹⁶⁷ Němců, kteří mohli z nějakého důvodu zůstat, se ovšem týkaly všemožné represe a byli považováni za druhořadé a nespolehlivé obyvatelstvo. Manžel Miloslavy Medové se tak například nemohl stát automechanikem a její německá babička nedostávala od Československého státu důchod. Říká, že noví osídlenci vnímali smíšené rodiny zkrátka jako Němce a nechovali se k nim hezky. Stejně tak se k sobě chovaly i děti ve škole. Dodává, že „*za Němců*“ byla paradoxně vnímána jako Češka. Než rodina s německým otcem zažádala o občanství, nedostala v letech 1945 a 1946 potravinové lístky a jejich syn nesměl do školy. Když pak již do školy mohl, děti na něj pokřikovaly: „*Jde Hitler!*“ – ale učitel jim patrně domluvil. Takové ústrky jej motivovaly k tomu, aby se naučil česky tak, aby nikdo nepoznal, že je Němec.¹⁶⁸

Další pamětník z česko-německé rodiny vzpomíná, že s bratrem nemohli chodit do Jiskříček a Pionýrů, a to ani poté, co jejich otec vstoupil do komunistické strany. Jeho rodiče spolu mluvili německy pouze doma a učitelé ho ve škole chválili, že německy neumí. Školy pro něj nepřicházely v úvahu, na vojně byl automaticky přidělen k okrajovému praporu a kontrarozvědka si jej pozvala k výslechu, při kterém se vyptávala, zda k nim domů někdo nechodil, zda nechodí nikam matka nebo si s někým nepíše. Rodiče se raději o citlivých tématech před dětmi příliš nebavili – přenos narácí prostřednictvím rodinného vyprávění tedy zřejmě nehrál v příspěvku do kolektivní paměti velkou roli. Jako malý chlapec jednou na veřejnosti řekl, že jeho sestra házela Hitlerovi květiny, za což dostal doma pochopitelně nesmírně vynadáno.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 36, 41.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 113.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 13.

¹⁶⁷ Z rozhovoru s Jiřím Liškou, provedeném Klárou Bedrnovou v březnu 2023 v Mařenicích.

¹⁶⁸ PAVÝZA, Ladislav. *Pozdní sběr: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2010. s. 23, 33.

¹⁶⁹ Z rozhovoru s Jiřím Liškou, provedeném Klárou Bedrnovou v březnu 2023 v Mařenicích.

Pamětnice Müllerová popsala Novákovi poválečnou dobu jako ošklivou: „*Rusáci a noví Češi je (Němce) šikanovali a prostředí se úplně změnilo, všichni byli najednou pryč a všechno jim šlo před očima do háje.*“ Její manžel ale mohl být ve správní komisi, což vnímala jako veliké štěstí, protože se díky tomu dobře vyznal v místních poměrech a mohl alespoň částečně ovlivňovat komisioní kroky. Členem Národním výboru však už nebyl.¹⁷⁰ Mezi vzpomínky na novoosídlence se ale objevují i hezké zprávy. Zmíněná žena, která až do roku 1946 nedostávala potravinové lístky, vzpomíná, jak jí nová sousedka dávala mouku a svačiny pro děti. U jiných nově příchozích zase pomáhali mlátit obilí a dostávali za to buchet na několik dní.¹⁷¹ Výjimkou nebylo ani provádění naschválů, například nedoručování pošty. Žena ze smíšeného manželství dostala poslední dopis od manžela z fronty v dubnu roku 1945 a ještě v roce 1946 čekala na další. Někdo jí pak prozradil, že dopisy od něj na poště vyhazovali. Začala pak tedy posílat zprávy přes bratra a manžel se jí v říjnu 1946 skutečně vrátil.¹⁷² V krompašské kronice stojí také zmínka o kině pro Němce, kde se promítaly filmy o koncentračních táborech.¹⁷³

Jiná vypravěčka, která přišla do pohraničí až v osmdesátých letech, vnímá až vztahy mezi dětmi další generace – ty popisuje jako dobré. Přesto ale vzpomíná, že se na Krompachu o Velikonocích moc nechodilo koledovat k německým vdovám – přestože byly velice šedré – a že když pomáhala staré německé sousedce s nákupem, někteří se podívovali, proč to vůbec dělá. Z vyprávění od sousedek má i informace o událostech z prvních poválečných let. Mezi ty patří případ jednoho neodsunutého muže, který připomínal vizáží Hitlera, a kterého proto někdo udal. Údajně došlo i k přezkoumání, zda to skutečně není on. Po Němcích, kteří pracovali na poli, někteří lidé házeli kameny. O další rodině se prý zase povídalo, že jsou to nacisté, kteří mají doma stále schované nacistické ponožky.¹⁷⁴

O opuštěná stavení se mohly ucházet i smíšené rodiny. Jediný případ, který se v rozhovorech objevil, byl případ rodiny Miloslavy Medové, o kterém však nerada mluví. Její rodiče si vzali zkonfiskovaný domek (který pak státu spláceli), avšak dlouho tomuto rozhodnutí odolávali – z čehož je zřejmá větší citlivost a vztah k místu a jeho osudu. Otec se prý dlouho snažil o opravu jejich starého domu, ale na naléhání sousedů se nakonec roku 1947 rozhodl s rodinou přestěhovat do jednoho z prázdných stavení. Záměrně však do domu po antifašistech, kteří odešli dobrovolně a všechn svůj majetek si vzali s sebou. Stavení mělo ale jeden háček –

¹⁷⁰ Z rozhovoru s Tomášem Novákem zaznamenaném Martinou Bedrnovou v červnu 2021 v Úvalech.

¹⁷¹ PAVÝŽA, Ladislav. *Pozdní sběr: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2010. s. 25.

¹⁷² Tamtéž.

¹⁷³ Osobní archiv Tomáše Nováka, *Krompašská kronika*. s. 172 [elektronicky].

¹⁷⁴ Z rozhovoru s Evou Potůčkovou, provedeném Klárou Bedrnovou v dubnu 2023 v Mařeničkách.

jeho komín byl zazděný. Jak později vyšlo najevo, komín zazdil soused, Čech, který se přistěhoval z vnitrozemí do mlýna sousedícího s dotčným domem. Právě o ten měl původně zájem, ale nedostal jej. Na truc tak prováděl naschvály a jedním z nich bylo právě zazdění komínu.

Úsměvnou historku vypráví Tomáši Novákovi i pamětník z Mařeniček:

„Ty varhany v kapli zničil ten... bydlel jak teď bydlí Volánková... nějaký Ulrych. Ten dělal na pile a jak my jsme měli na dvoře hromadu dřeva, tak jak on vždycky šel kolem v deset hodin domů, vzal si vždycky pár polínek. Tak táta navrtal do polínek patrony, měl je poznamenaný a spočítaný. A tak jim pak v kuchyni vyletěly kamna do povětří.“¹⁷⁵

Ulrych byl však pravděpodobně, i přes německy znějící jméno, českého původu, takže se zřejmě nejednalo o etnický motivovaný výstřelek, ale o vztah mezi samotnými novousedlíky.

Několik narátorů hovoří o politickém využívání a rozdmýchávání strachu z návratu Němců, kteří si budou chtít nárokovat své majetky. Tento narativ se stal ještě na dlouhá léta po odsunu úspěšným *strašákem*. Na jeho nemalou roli v prezidentských volbách v roce 2013 vzpomělo při rozhovoru pět narátorů. Většina z nich k tomuto tématu poznamenala, že je to nesmysl a že dnešní mladá generace už k místu nemají žádný vztah, zajímají se maximálně ze zvědavosti, pátrají po místech, kde babička za mlada žila, a tak podobně. Jeden z nich označil toto pátrání po minulosti jako jakýsi dnešní trend.¹⁷⁶ Dva narátoři neopomínají ale ani fakt, že požadavky na majetková vyrovnání v programu Sudetoněmeckého landsmanshaftu ještě donedávna (do roku 2016) skutečně trvaly.¹⁷⁷ Pavýza ze svodek zpravodajů SNB vypisuje hlášení o německých žádostech o anulaci odsunu a o různých zvěstech, které se mezi Němci v tomto směru šíří.¹⁷⁸

4.6. ZBOURAT ČI NEZBOURAT, ZNIČIT ČI VYHODIT

Obecně vztah k německému majetku patrně vystihuje dobře zvolené slovo jednoho z narátorů – lhostejnost. V tomto směru se veškeré výpovědi shodují na jednom: S odchodem německého a příchodem nového československého obyvatelstva, se krajina i stavení stávaly čím dál více zanedbanými a časem oblast značně zpustla. Nově příchozí mnohdy neměli s hospodařením zkušenosti a chyběla jim také motivace se o nově – a často snadno – nabyté majetky rádně starat. Takto například došlo k požáru poté, co neopatrná hospodářka vysypala

¹⁷⁵ Osobní archiv Tomáše Nováka, ze zápisu rozhovoru s Janem Černým, pořizem Tomášem Novákem roku 2014 ve Cvikově.

¹⁷⁶ Z rozhovoru s Lukášem Zimou, provedeném Klárou Bedrnovou v červnu 2023 v Mařeničkách.

¹⁷⁷ Např. z rozhovoru s Adamem Kotěhůlkou, vedeném Klárou Bedrnovou v červnu 2023 v Trávníku.

¹⁷⁸ PAVÝZA, Ladislav. *Pozdní sběr: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2010. s. 112–126.

stále žhavý popel do pilin.¹⁷⁹ Výpovědi se shodují i na úpravě obydlí. Němci měli vždy prý na zahrádkách a kolem domů poklizeno, zatímco Češi nezdíka kdy nechávali chalupy bez znatelné údržby. Dalo se tak prý snadno poznat, ve které chalupě zůstali Němci a které znovuosídlili Češi. Tato pořádkumilovnost se dokonce pro nové osídlence stala předmětem posměchu.¹⁸⁰ Navíc množství nově příchozích zdaleka nedosahovalo počtu předchozích obyvatel. Dnes je v celé obci Mařenice, tedy dohromady čtyřech vesnicích, zhruba čtyři sta rekreačních chalup a sto chalup trvale obývaných.¹⁸¹

Docházelo samozřejmě také k rabování opuštěných stavení nebo jejich postupnému rozebírání – v lepším případě na materiál, v horším na zátup. Budovy, do kterých se nikdo nenastěhoval a které zpustly, byly postupně označeny za tzv. *bouračky* a byly zdemolovány. Ve svazku *Dolní Světlá* se Pavýza na několika stranách věnuje záznamům ze schůzek Místního národního výboru s výčtem čísel popisných bouraných chalup.¹⁸² Některé budovy byly dokonce přesunuty celé –rozloženy na materiál a odvezeny na Slovensko, kde byly opětovně postaveny. Na tom se Pavýza shoduje i s Liškou.

Dnešní mařenický Hostinec U Tří lip sloužil po válce jako chalupa, v níž bylo veškeré hostinské vybavení odloženo na půdě. Po Sametové revoluci, kdy bylo umožněno opět začít soukromě podnikat, bylo zařízení znovu uvedeno do provozu. Dnes je nábytek pravděpodobně obměněn, ale jeden z narátorů, jehož rodina před válkou budovu vlastnila, vzpomíná na kulečnickový stůl, který se v budově do dnes zachoval.¹⁸³

Spoustu nábytku z opuštěných chalup schraňoval Otto Müller v Mařeničkách. Zachránil mimo jiné ale i střešní krytinu z vily, která dnes již nestojí. Sepisoval také seznamy majetku, který ve vyrabovaných budovách zbyl. Tomáš Novák měl u sebe v době porážky soupis majetku z tzv. česárny – budovy uprostřed vsi, která patřila příslušníkovi SS, a která padla za oběť rabování plnou měrou.¹⁸⁴

Lokální paměť rezonuje i fenomén *zlatokopectví*, který je zmíněn v historicko-politickém ukotvení této práce. Jednoho takového *zlatokopa* z Trávníku, který vystřídal postupně pět chalup, uvádí dva z narátorů.¹⁸⁵ Dále se v podobném duchu vyjadřuje kronika obce Trávník¹⁸⁶ i Šimáček ve své soutěžní práci:

¹⁷⁹ Z rozhovoru s Markem Pilařem, provedeném Klárou Bedrnovou v dubnu 2023 v Mařeničkách.

¹⁸⁰ Z rozhovoru s Evou Potůčkovou, provedeném Klárou Bedrnovou v dubnu 2023 v Mařeničkách.

¹⁸¹ Z rozhovoru s Jiřím Liškou, provedeném Klárou Bedrnovou v březnu 2023 v Mařenicích.

¹⁸² PAVÝZA, Ladislav. *Dolní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2006. č. III, s. 22–26.

¹⁸³ Z rozhovoru s Jiřím Liškou, provedeném v březnu 2023 Klárou Bedrnovou v Mařenicích.

¹⁸⁴ Z nahrávky s Tomášem Novákem, zaznamenané Martinou Bedrnovou v červnu 2021 v Úvalech.

¹⁸⁵ Z rozhovorů s Adamem Kotěhůlkou a Evženem Ronovským, provedených Klárou Bedrnovou v červnu 2023 v Trávníku.

¹⁸⁶ Osobní archiv Tomáše Nováka, elektronická kopie z archivu v České Lípě, pořízená Ladislavem Pavýzou.

„[...] Byli mezi nimi mnozí, kteří si v té době hleděli více osobního prospěchu než celku, obohatili se o majetek, plundrovali a pak utekli a zanechali jen prázdné usedlosti, zbavené vybavení, dobytka. Mnozí odváželi i celé domy. Bohatost obce mnohé chamtivce jen lákala, ale z poctivých jich zůstalo jen málo a nestačili vykonat všechnu práci za odsunuté Němce.“¹⁸⁷

Celkově se narátoři o novoosídlencích vyjadřovali v odměřeném duchu, například:

„[...] *ted' to nemyslím nijak zle, ale stěhovali se sem neúspěšný lidi trochu no, šli za lepším životem*“¹⁸⁸,

„[...] *je tady bordel, já bych brečel, vyhnali ty pracovitý lidi [...]*“¹⁸⁹

„[...] *z vyprávění od sousedů vlastně hodně o tom, jaký lidi přicházeli po tý válce a že to byli často naprosto strašný lidi... takový jako neschopný, že fakt se jako neuměli o sebe postarat [...]* neměli k tomu vůbec vztah [...] *krajina začala pustnout [...]*“¹⁹⁰

Přístup komunistického režimu ke krajině a německému majetku reflektují narátoři negativně. V mapě knihy *Dolní Světlá* Pavýza graficky znázorňuje celou část vesnice, která byla zbořena kvůli stavbě pohraničního pásma¹⁹¹. Mnoho budov bylo využíváno pro potřeby Jednotného zemědělského družstva (JZD) na sklad techniky, materiálu nebo sena. Jako sklad sena skončil například kulturní klenot Mařenic, hotel Koruna. V něm se svého času scházela místní smetánka, byl v něm také sál, veřejná prádelna, veřejné toalety a nahoře galerie (pravděpodobně ve smyslu místnosti s ochozem). V sedmdesátých letech byla budova zdemolována.¹⁹² Liška komentuje toto počínání následovně: „*Za komunistů se moh zbláznit každéj, jak to bylo všechno jedno.*“

Smutný je také přístup k veškerým místním sakrálním památkám. Německé obyvatelstvo bylo prý silně nábožensky založené,¹⁹³ a tak o sakrální objekty nebyla v okolí nouze. V kombinaci s režimním přístupem k náboženství byly tyto pozůstatky po německém obyvatelstvu hned dvojím trnem v oku. Nejedna z respondentů vzpomíná na úmyslné ničení božích muk, kapliček i kostela, k němuž byly nabádány dokonce i děti panem učitelem. Stejný učitel nechával pobíhat slepice po hřbitově.¹⁹⁴ Zimovi někdo dokonce prozradil, že svého času močil do kostelní zpodvědky. Po revoluci získala tato kapitola ovšem šťastný konec – zrenovován byl celý kostel a za úřadování starosty Petra Tlustého došlo i k obnově menších

¹⁸⁷ Okresní archiv Děčín, Osobní fond Tomáš Novák, kar 18/2. s. 3.

¹⁸⁸ Z rozhovoru Evou Potůčkovou, provedeném Klárou Bedrnovou v dubnu 2023 v Mařeničkách.

¹⁸⁹ Z rozhovoru s Jiřím Liškou, provedeném Klárou Bedrnovou v březnu 2023 v Mařeničkách.

¹⁹⁰ Z rozhovoru s Markem Pilařem, provedeném Klárou Bedrnovou v dubnu 2023 v Mařeničkách.

¹⁹¹ PAVÝZA, Ladislav. *Dolní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2006. Příloha C.

¹⁹² Z rozhovorů s Jiřím Liškou a Pilařem provedených Klárou Bedrnovou na jaře 2023.

¹⁹³ Z rozhovoru s Markem Pilařem, provedeném Klárou Bedrnovou v dubnu 2023 v Mařeničkách.

¹⁹⁴ Tamtéž.

sakrálních objektů, z nichž největším úspěchem byla rekonstrukce kaple Kalvárie v roce 2014, jež vévodí mařenickému panoramatu.¹⁹⁵ Menší štěstí měly hřbitovy, k jejichž velkému zanedbání, a následně v několika případech i zrušení, došlo. Jedna z respondentek vzpomíná: „*To jsem teda vůbec nechápala jako dítě, jak jako někdo může zrušit hřbitov.*“¹⁹⁶ Pavýza píše o zůstavších Němcích, kteří německé hroby na dušičky zdobili.¹⁹⁷

Jako další příklad uvádí jedna z narátorek případ koupališť. Skoro každá vesnice měla dříve koupaliště, ale po odsunu se o ně nikdo nestaral, začala pustnout a postupně zanikla. Na tomto příkladu uvádí rozdíl v přístupu k obecnímu majetku Němců a nově příchozích Čechů: „*Češi by to chtěli jenom využívat, ale ne se o to starat.*“¹⁹⁸ Pohoršení vyvolal v jednom z narátorů inzerát lokální chalupy s popisem *staročeská*.¹⁹⁹

Veškerý dobytek, který po Němcích zůstal, byl rozdělen mezi lidi. Později přešel do majetku JZD. Obdobně byli rozděleni také ruští vojenští koně. Za války mnoho jezdců padlo, a tak jich s sebou Rudá armáda spoustu přivedla.²⁰⁰

4.7. POKLADY

Jak bylo řečeno výše, zpráv o návratech přes hranice je v Pavýzových spisech nepočítaně. Mnoho Němců si myslelo, že se bude moci po uklidnění situace do svých domovů vrátit a nebylo proto ojedinělé, že svůj cenný majetek ukryvali. Zpráv o těchto pokladech se mezi narátory objevilo několik. Začneme úspěšnou akcí.

Zubní technik Neubert měl ukryté zubařské zlato pod podlahu v kůlně za domem a úspěšně se pro něj vrátil, přestože dům stál uprostřed Mařenic.²⁰¹ Zprávy jsou o tom dvě – jedna Ladislava Pavýzy a druhá Tomáše Nováka. Oba mají ale totožný zdroj a texty se rozcházejí jen v naprostých detailech. Ani jeden z nich bohužel nepíše, jak ke vzpomínkám pamětnice přišly.

Další historkou s dobrým koncem je jedna z Horní Světlé, kde si německý pár schoval za trámem na půdě snubní prsteny. Nový majitel stavení je našel a uschoval. Když se po letech na výročí svatby přijel pár na svůj starý dům podívat, získali prsteny nazpět.²⁰² Rodina jednoho z narátorů, jež byla od roku 1945 již třetími majiteli stavení, našli při opravách za prkny na

¹⁹⁵ Z rozhovoru s Jiřím Liškou, provedeném Klárou Bedrnovou v březnu 2023 v Mařenicích.

¹⁹⁶ Z rozhovoru Evou Potůčkovou, provedeném Klárou Bedrnovou v dubnu 2023 v Mařeničkách.

¹⁹⁶ Z rozhovoru s Jiřím Liškou, provedeném v březnu 2023 Klárou Bedrnovou v Mařenicích.

¹⁹⁷ PAVÝZA, Ladislav. *Pozdní sběr: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2010. s. 124.

¹⁹⁸ Z rozhovoru Evou Potůčkovou, provedeném Klárou Bedrnovou v dubnu 2023 v Mařeničkách.

¹⁹⁹ Z rozhovoru s Markem Pilařem, provedeném Klárou Bedrnovou v dubnu 2023 v Mařeničkách.

²⁰⁰ Osobní archiv Petra Jozy, z rozhovoru s Helenou Červenou vedeném Petrem Jozou roku 2022.

²⁰¹ Osobní archiv T. Nováka, vzpomínky Johany Gutte.

²⁰² PAVÝZA, Ladislav. *Horní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2007. č. III, s. 42.

půdě ukryté porcelánové nádoby a obrázky.²⁰³ Další vzpomíná na souseda, který při opravě střechy objevil zarámovanou fotografii dávných majitelů stavení.²⁰⁴

Originální skryš pokladu zmínil vypravěč z Trávníku. Po letech se přijeli Němci podívat a hledali svůj poklad, krabičku se zlatem, kterou připevnili zesponu prkénka suchého záchodu. Poklad tam bohužel už nenašli.²⁰⁵ O dalším úkrytu pověděl dotazovanému syn odsunutě přítelkyně jeho babičky. Jedná se o dům ve Cvikově, ale dotazovaný se dodnes neodvážil stávající majitele na toto téma oslovit.²⁰⁶

V hlášení Sboru národní bezpečnosti, který zachránil před vyhozením narátor Houžvička, je zmíněno prošetřování krajně nespolehlivé osoby, která u sebe schraňovala majetek odchozích sousedů a rodiny – což se považovalo za protistátní jednání, jelikož šlo o držení konfiskátů, tedy státního majetku.

4.8. O POČÍNÁNÍ DIVOKÝCH ŽIVLŮ

Pavýza na úvod tohoto tématu píše:

„Nikdo z Čechů mi neřekl nic o represích členů Rudých gard nebo Rudé armády proti Němcům. Ani Němci samotní, kteří to mohli buď jako mladí zažít, nebo slyšet od dospělých. Nicméně na otázku, jak se k nim po válce chovali Rusové nebo naši, odpověděli Němci, že dobře. Mohli se také domnívat, že je to provokační otázka a nechtěli vyvolat žádnou konfrontaci.[...]“²⁰⁷

V další knize však uvádí:

„Za přítomnosti Rudé armády se dělaly prohlídky domů prováděné Čechy. Zabírali zbraně, motorová vozidla, jízdní kola, rádia a podobně. Dosvědčili odsunutí Němci po revoluci a nejen oni.“²⁰⁸

Na příchod Rudé armády vzpomínají obě přímé pamětnice podobně a narativ je obecně známý. Nejvíce zaznívá, že rudoarmějci kradly hlavně hodinky a že byli většinou opilí. Miloslava Medová si vzpomíná, že jeden opilý ruský voják vešel k někomu domů a vymočil se mu do klobouku, který našel ve skříni. Tematika hodinek se objevila ve více zmínkách o

²⁰³ Z rozhovoru s Markem Pilařem, provedeném Klárou Bedrnovou v dubnu 2023 v Mařeničkách.

²⁰⁴ Z rozhovoru Evou Potůčkovou, provedeném Klárou Bedrnovou v dubnu 2023 v Mařeničkách.

²⁰⁵ Z rozhovoru s Evženem Ronovským, provedeném Klárou Bedrnovou v červenci 2023 v Trávníku.

²⁰⁶ Z rozhovoru s Adamem Kotěhůlkou, provedeném Klárou Bedrnovou v červenci 2023 v Trávníku.

²⁰⁷ PAVÝZA, Ladislav. *Dolní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2006. č. III, s. 2, 3.

²⁰⁸ PAVÝZA, Ladislav. *Horní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2007. č. III, s. 1.

chování Rudé armády. Vojáci se usadili na louce u lesa a vedli si s sebou dobytek.²⁰⁹ Zároveň se však patrně ubytovávali i u místních obyvatel.

Pamětnice ze Cvikova, která osvobození zažila v Písku, (kde se na demarkační linii setkaly americká a ruská osvobozenecská armáda) také hovoří o Rudé armádě. Vzpomíná na množství hodinek, které nosili na ruku a také na to, že hodně pili alkohol. Jako dětem jim bylo kolem nich nepříjemno – což bylo zcela v kontrastu s pocity kolem americké osvobozenecské armády, jejíž vojáci jim dávali čokoládu a žvýkačky.²¹⁰ Jiná pamětnice naopak vzpomíná, že ruští vojáci brali děti na tanky a auta.²¹¹

O znásilňování se mnoho nemluví. Miloslava Medová věděla o jednom případě v Rousínově a o dvou v nedalekém Radvanci. Na ten v Rousínově si při prvním vyprávění ani nevzpomíná – nebo nezmiňuje. Ve druhém ale mluví o znásilnění šestnáctileté Rusky, která sloužila u tamního sedláka. Předtím vtrhli do sedlákovy domu, kde jim dívka musela připravit vajíčka s chlebem. Ví se také o případu z Kropachy – o pěti obětech, na kterých se ruští vojáci vystřídali.²¹² Příběh popsáný v románu *Boží duha* je mu nápadně podobný a popisuje ho detailněji – s tím, že jedna z obětí se pokusí utéci oknem, přičemž jí ostrý střepek podřeže hrdlo a vykrváčí. Detailní popis incidentu, jak se uchovává v místní paměti, se však nepodařilo dohledat. Dalším incidentem je případ, ze kterého vzešlo dítě. Vzhledem k jeho mongolským rysům se „o něm vědělo“.²¹³

Známé se zdají být i případy, kdy se ženy a dívky z obav před násilím ukrývaly mimo domovy. Jiné chodily spát do nedaleké Neubertovic prádelny a spaly v kotli na prádlo (podle druhého zdroje se jednalo o koš na ovoce) a jednou dokonce na stromě.²¹⁴ Na Kropachy situaci značně zmírnil místní farář, kterému se podařilo Rusům vysvětlit, že se už nachází na území Československa.²¹⁵ Tuto informaci potvrzuje i Pavýza, doplňuje ovšem informaci, že se o překlad zasloužily rovněž dvě Estonky. Kropachaští hned po prvním incidentu schovali děvčata na půdu jednoho statku, v Mařenicích se schovávaly ženy do holubníku a na hřbitov.²¹⁶ Mařeničká pamětnice píše:

„[...] ležely jsme všichni v kuchyni na zemi s babičkou. Báli jsme se, že se říkalo, že prý Stalin vojákům slíbil až přijdou do Německa, že si kluci můžou se ženskýma dělat co chtějí. [...] Ženský

²⁰⁹ Z rozhovoru s Miloslavou Medovou pro Paměť národa, dostupný z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/medova-miloslava-1932>.

²¹⁰ Z rozhovoru s Růženu Fialovou, provedeném Klárou Bedrnovou v červnu 2023 ve Cvikově.

²¹¹ PAVÝZA, Ladislav. *Pozdní sběr: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2010. s. 24.

²¹² Z rozhovoru s Evou Potůčkovou provedeném Klárou Bedrnovou v dubnu 2023 v Mařeničkách.

²¹³ Z rozhovoru s Evou Potůčkovou provedeném Klárou Bedrnovou v dubnu 2023 v Mařeničkách.

²¹⁴ PAVÝZA, Ladislav. *Pozdní sběr: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2010. s. 33.

²¹⁵ Z rozhovoru s Evou Potůčkovou, provedeném Klárou Bedrnovou v dubnu 2023 v Mařeničkách.

²¹⁶ PAVÝZA, Ladislav. *Horní Světla: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2007. č. III, s. 1.

*ležely v noci mezi hrobama jak se bály, do křoví se schovaly, bylo tu několik případů, o tom ani psát nebudu...*²¹⁷

Z toho vyplývá, že i v Mařenicích k znásilňování docházelo, ale žádný takový případ se, minimálně mezi mými narátory, netradoval. Dá se tedy usuzovat, že téma znásilnění bylo příliš citlivé, a tak se incidenty snáze zatajily a nechaly upadnout v zapomění. Výše citovaná zmínka pochází z důvěrného dopisu, který napsala pamětnice pro svou vnučku.

Podle jedné z narátorek se o rabování Rudou armádou ani nemluví – alespoň tedy žádné konkrétní historky.²¹⁸ Medová naopak na jejich rabování vzpomíná. Vzpomíná také na to, že se týkalo pouze německých domácností. Rusové prý dokázali češtinu od němčiny rozeznat a navíc měli Češi na domech vyvěšené české vlajky a nosili odznaky s trikolorou.

Objevila se i jedna, trochu zmatečná zpráva, o ruských zběžích, kteří přebývali v Mařeničkách. Němci jim prý slibovali nějaký zvláštní majetek, tak „*šli s nimi*“. Byli si nicméně dobře vědomi toho, že až je Rusové najdou, skončí za zradu „*u zdi*“.²¹⁹

4.9. PO FUNUSE: REFLEXE SOUČASNOSTI

Velkým tématem pro mnoho narátorů byly návraty (návštěvy) původních obyvatel, či jejich dalších generací. Většina příběhů těchto shledání má hezké konce. Miloslava Medová nadšeně vypráví o tom, jak šťastná shledání po letech byla, a jak vždy nechávali návštěvníky stanovat u nich na zahradě, když se k nim domů už nevešli. Na návštěvu prý jezdí i třetí generace. Mnozí chalupáři přichozí Němce vnímají dobře a ochotně jim chalupu ukážou, případně se zajímají o vyprávění, co kde bylo a jak fungovalo. Jeden z narátorů dokonce doufá, že se u nich někdy někdo s minulostí jeho chalupy objeví, ale zatím marně. Bývalý mařeničský starosta Tlustý svého času také pomáhal zprostředkovat mezi bývalými a novými obyvateli chalup kontakt. Eva Potůčková vzpomíná na pána, který bydlel v bývalé škole, kde našel podepsané dětské ramínko. Po letech se s ženou, jejíž jméno na ramínku stálo, setkal, a tu pohled na její ramínko z dětských let dojetím rozplakal. Bohužel však nastaly i případy, ve kterých stávající majitel odehnal návštěvníky s klackem v ruce.²²⁰

Tématu Němců vracejících se na místa rodinné minulosti, či pátrajících po ní, se dotýkají prakticky všechny výpovědi. Naznačuje to také skutečnost, že návštěvy na místních matrikách za účelem dohledávání informací nejsou nijak zvlášť výjimečné. Narátoři

²¹⁷ PAVÝZA, Ladislav. *Pozdní sběr: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2010. s. 24.

²¹⁸ Z rozhovoru s Evou Potůčkovou, provedeném Klárou Bedrnovou v dubnu 2023 v Mařeničkách.

²¹⁹ Osobní archiv Tomáše Nováka, ze zápisu rozhovoru s Janem Černým, pořizeném Tomášem Novákem roku 2014 ve Cvikově.

²²⁰ Z rozhovoru s Jiřím Liškou, provedeném Klárou Bedrnovou v březnu 2023 v Mařenicích.

nijak německé návštěvy nehodnotí – když už došlo k emocionálně zabarvenému komentáři, jednalo se vždy o soucit a pochopení. Nikdo z narátorů se o návštěvách nevyjádřil negativně. Obecně vzato se sem od devadesátých let vypravuje mnoho německých výletníků. Dvojjazyčná jsou některá turistická značení a v některých restauracích blízko hranic mají i německojazyčná menu. Narátoři zmiňují také srazy, které odsunutí Němci dodnes pořádají, ale nijak je nehodnotí – mluví o nich spíše v souvislosti se strachem některých spoluobčanů ze zpětného nárokování majetku, jak již bylo zmíněno v jedné z předešlých kapitol. Jeden z narátorů se takového srazu zúčastnil a domnívá se, že přes všeobecné smíření Němci stále čekají na českou omluvu. Jeho účast na srazu některé české spoluobčany, vzhledem k jeho politické angažovanosti, mírně popudila.²²¹ To se ovšem týkalo lidí z nedalekého města, které, ač blízké, do námi zkoumané lokality přímo nespadá. Další z narátorů se domnívá, že o omluvu už nikdo nestojí, ale že se stále čeká, až si Česko přizná křivdy, které napáchalo.²²² Lukáš Zima a manželé Stehlíkovi vzpomínají na léta mezi roky 1989-2004 (kdy vstoupila Česká republika do Evropské unie). Pro Němce byla v tomto období koupě pozemku či nemovitosti značně komplikovaná.

Jak již bylo zmíněno, ve zkoumané oblasti se nachází mnoho chalupářů. Někteří narátoři jsou za ně rádi, někteří si stěžují na necitlivé opravy. Jeden z narátorů zmiňuje například linoleum, kterým předchozí majitel vybavil chalupu, a kvůli kterému se celá chalupa zapářila a chytla dřevomorku. Obecně se ale narace shodují spíše na pozitivním aspektu přítomnosti chalupářů, protože díky nim jsou budovy udržovány a nepustnou.

Dodnes je v přílehlých lesích možné nacházet dobová smetiště – místa, kam se (mnohdy i z několika vsí naráz) svážel vždy po dobu několika let veškerý odpad. Tato naleziště ukrývají ohromné množství nádobí, lahví, drobností osobní potřeby a dalších předmětů, převážně však rozbitých. Narátoři vzpomínají, jak jako děti (u některých záliba přetrvala dodnes) rádi prolézali opuštěné sklepy a chodby, – mnohdy vytesané do pískovcových skal – které jediné zbyly z rozbořených chalup. Těch se v krajině stále nalezá mnoho.

V posledních letech vytvořili nadšenci na Facebooku skupiny, kde lidé sdílejí staré pohlednice a fotografie. Jsou jimi skupiny *Cvikov v obrazech* a *Pod Luží*. Na lhostejnost některých lidí k historii poukázala již Potůčková a vypovídají o ní také některé komentáře pod facebookovými příspěvky. Lidé v nich referují k *nově* přistěhovalým jako k přivandrovalcům, oproti nim, *původním*, kteří přišli těsně po válce.²²³

²²¹ Z rozhovoru s Lukášem Zimou, provedeném Klárou Bedrnovou v červnu 2023 v Mařeničkách.

²²² Z rozhovoru s Adamem Kotěhůlkou, provedeném Klárou Bedrnovou v červenci 2023 v Trávníku.

²²³ Dostupné z: <https://www.facebook.com/groups/427528404257816>

Stopy pestré minulosti kraje stále zůstávají patrné, například v podobě zmiňovaných skalních sklepů, bunkrů, dnes již opravených pomníků, Božích muk a kapliček, samotné architektury, německojazyčných nápisů (nejen na náhrobních kamenech) a množství skrytých pokladů a nalezišť. Na turistických stezkách v okolí jsou vyznačena i další historická místa, například zbytky zaniklého lesního divadla s amfiteátrům nebo jeskyně Waltro, v níž se na konci druhé světové války skrývala odbojová skupina, která zničila výrobní součástky k raketám na Juliovce.²²⁴

Někdy dochází i k mylným interpretacím takových úkazů. Jednomu z narátorů jako malému sousedě například říkali, že dvířka ve vikýři jeho chalupy, kterou se ve skutečnosti v minulosti házelo na půdu seno, byla zbudována jako nouzový východ pro útěk před Němci – což je samozřejmě holý nesmysl.²²⁵

Podle Lukáše Zimy se traduje, že Němci před odchodem tuto oblast prokleli. O usmíření se v nedalekém městě snaží tamní farář, který pořádá česko-německé bohoslužby a zasloužil se o pojmenování kostela *Kostel usmíření*. Na bohoslužby začali za jeho působení dojíždět i Němci, což někteří Češi kvůli svému vnitřnímu odporu nepřijali dobře.²²⁶

Podle narátorů je téma odsunu dnes stále ještě tabuizované. Eva Potůčková, která se sama pokoušela místních lidí na nucené vysídlení vyptávat, mě na začátku výzkumu varovala, že jí toho nikdo moc neřekl a mně asi taky nikdo nic neřekne, protože se lidé stále bojí mluvit. Zima má podobnou zkušenost. Když se snažil s Němci o vysídlování mluvit, neměli sice problém s vyprávěním o časech před ním, ale vysídlení samotnému se v hovorech vyhýbali. Ani v hospodách není odsun tématem, o kterém by se běžně hovořilo. O tom ostatně vypovídají i dva narátoři, kteří svého času do místních hospod chodili pravidelně. Jeden z nich se domnívá, že se tomuto kontroverznímu tématu mohou lidé vyhýbat, aby předešli možným konfliktům.²²⁷ Vypovídá o tom i několik oslovených, kteří docela odmítli o tématu hovořit. (Je ale třeba brát v úvahu i to, že k odmítnutí hovoru mohly vést i jiné osobní důvody). Dále je tu skutečnost, že mnoho oslovených o žádných konkrétních příbězích z okolí neslyšelo nebo si je snad možná jen nechávali pro sebe – i takovou možnost musíme brát v potaz. Jsou-li mezi lidmi známy další příběhy, které měly z nějakého důvodu zůstat utajeny, je bláhové se domnívat, že by je jejich držitelé vyradili v podstatě cizímu člověku.

²²⁴ PAVÝZA, Ladislav. *Dolní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2006. s. 40.

²²⁵ Z rozhovoru s Markem Pilařem, provedeném Klárou Bedrnovou v dubnu 2023 v Mařeničkách.

²²⁶ Z rozhovoru s Lukášem Zimou, provedeném v červnu 2023 Klárou Bedrnovou v Mařeničkách.

²²⁷ Z rozhovoru s Františkem Mlejnkem, provedeném Klárou Bedrnovou v červenci 2023 v Praze a z rozhovoru s Oliverem Beranem, provedeném Klárou Bedrnovou v dubnu 2023 v Naději.

Několik narátorů se vyjádřilo, že se o odsunu dozvěděli až v poměrně vysokém věku, protože se o něm dříve vůbec nemluvilo ani neučilo. Eliška Stehlíková konstatuje, že i dnes v učebnicích reflexe této naší *temné minulosti* chybí, a že stejně tak chybí i muzeum česko-německých vztahů. S mírným zaražením hledí i na výše zmíněný pomník finanční stráže, který byl vztyčen přímo u hranice, na jejíž druhé straně, o asi dvacet metrů dále, stojí německý pomník upomínající na nucené vysídlení Němců. Gustav Stehlík vzpomíná také na jízdu německých vojenských veteránů, která před několika lety začátkem října projížděla pohraničím – tedy ve stejné době, ve které roku 1938 projížděl stejnými místy po zabrání pohraničí i Adolf Hitler. Zda se jednalo o provokaci či nešťastnou náhodu se prý nepodařilo objasnit.

V kontrastu s absencí tématu v učebnicích několik narátorů naopak vyzdvihuje literaturu, film a divadlo jako média, která se tématu věnují, a která je k němu v některých případech poprvé přivedla. Manželé Stehlíkovi dokonce ve svém kruhu sami inscenují divadelní představení na téma česko-německých vztahů – založená na sebraných vyprávěních – a zmínili také existenci nadačního fondu *Česko-německý fond budoucnosti*. Eva Potůčková se domnívá, že se ve velkém o místní minulost lidé příliš nezajímají a nepátrají po ní. Předpokládá, že zájem bude běžnější v případech, kdy se lidé sami osobně ocitnou ve staveních, která je svou historií přímo „*trknou*“. Většina narátorů však vypověděla, že se alespoň o historii svého stavení pátrat minimálně pokusili, někdy s větším, někdy s menším úspěchem.

ZÁVĚR

Cílem této práce bylo srovnání současné kolektivní paměti na Cvikovsku s bádáním pánů Tomáše Nováka a Ladislava Pavýzy. Na základě těchto pramenů byla pak snaha o pochopení představ o lokálních vztazích Čechů k Němcům a jejich majetku po roce 1945. Zároveň byla cílem identifikace základních dobových narativů, které se k danému období váží.

Otázky, které jsem se snažila prostřednictvím těchto cílů zodpovědět, byly:

(1) Jaké narativy o česko-německém soužití a jeho ukončení lze identifikovat z pozůstalosti regionálních amatérských historiků Tomáše Nováka a Ladislava Pavýzy?

(2) Jak se tyto příběhy (ne)uchovávají v současné kolektivní paměti, případně které jiné kolektivní paměti místních obyvatel rezonují?

Narativů se podařilo z výše zmíněných pramenů extrahovat mnoho – jsou velice různorodé a opakují se jen zřídka. Všechny tyto narativy ale spadají do určitých okruhů, které prakticky daly vzniknout kapitolám, do nichž jsou rozřazeny, a to:

(1) Soužití před válkou, (2) Restrikce vůči německému obyvatelstvu těsně po skončení války, (3) Samotné vysídlení, (4) Reakce Němců na represe a vysídlení (blíže pak vraždy, sebevraždy, zhárství, ukrývání majetku), (5) Odchody, návraty, chudoba za hranicí a pomoc bližním, (6) Vztah k Němcům a všemu německému v dalších poválečných letech, (7) Novoosídlenci a jejich vztah ke krajině, (8) Ukrývání a nalézání majetku, (9) Počínání Rudé armády a Revolučních gard, (10) Návraty a pátrání po rodinné minulosti, (11) Reflexe událostí posledních desetiletí.

Ke každému z témat se našel příběh jak u Pavýzy a Nováka, tak v současné paměti. Lze si však povšimnout výraznějších (ne)poměrů u některých jednotlivých z nich. Například příběhy k těsně poválečným restrikcím současníci (kromě Medové) prakticky nezmiňují, zatímco oba badatelé k nim našli příběhů celou řadu. Příkládám to skutečnosti, že měli možnost zastihnout ještě přímé pamětníky. Navíc čerpali z literatury a archivů, což jim dovolilo širší záběr ve sběru příběhů. Zároveň také začali se svým bádáním značně dříve než já, a tak je rozsah informací, které měli možnost nashromáždit, nepoměrně větší. V současné paměti se naopak výrazně více objevují například narativy o nalezených pokladech. Proč je tomu tak? Je možné, že je ani jeden z badatelů nepokládal v porovnání s dalšími informacemi za dostatečně zajímavé. Jedná se ale o jeden z mála úkazů, který se sám fyzicky připomíná a dodnes sem a tam vyplouvá na povrch, aby se zapsal jako nová vzpomínka – zatímco například zprávy o excesech takovou tendenci nemají.

Pochopitelně mnohem více současnou pamětí než informacemi nasbíranými oběma badateli rezonuje reflexe česko-německých vztahů posledních desetiletí a jejich role v politice.

Případy vražd a sebevražd představují výraznou kapitolu díky charakteru těchto incidentů, které mohou být vnímány jako *senzační* a díky tomu lépe přenosné v paměti. Možná proto patří mezi ty příběhy, které se nejčastěji opakují v různých pramenech a zároveň mezi ty, které si čtenáři Pavýzova díla nejlépe zapamatovali. I přesto se ale v současné paměti uchovává jen zlomek případů, které objevil Ladislav Pavýza. Naopak příběhy o znásilnění jsou ojedinělé a neopakují se ani v jednom z pramenů (s výjimkou příběhu z Krompachu, o kterém, kromě Potůčkové, mluví postava v knize *Boží duha*²²⁸ – předpokládáme-li, že se jedná o totožný případ). Tendenci jejich zapomnění myslím ilustruje samotná formulace zmínky o znásilnění v Mařenicích, jak ji uvedla autorka: „*Bylo tu několik případů, o tom ani psát nebudu, dost bylo smutého.*“²²⁹ Jedná se patrně o příliš citlivé téma, než aby se udrželo v kolektivním povědomí.

Jak se příběhy do dnešní kolektivní paměti dostaly? Jak uvedla jedna z narátorek, k většině informací spojených s nuceným vysídlením a jeho okolnostmi se dostala až vlastním studiem, nikoli skrz místní vyprávění. Z provedeného výzkumu vyplývá, že v místním povědomí se uchovávají spíše obecné informace, než lokální specifika. Zde je ale nutné poznamenat, že rozsah tohoto výzkumu nebyl dostatečný k tomu, aby mohl spolehlivě o stavu místní paměti do hloubky vypovídat – respektive vyčerpat celou její kapacitu. Jednalo se spíše o jakousi sondu. Dalším důkladným a systematickým sběrem místních vyprávění by se jistě dala odhalit řada dalších narativů, které mému výzkum zůstaly skryty.

Během bádání jsem narazila i na několik nadšenců, kteří se o místní historii také zajímali. Ti většinou znali právě díla Ladislava Pavýzy, ale většinou je nečetli nebo už zapomněli, co se v nich psalo. Tyto osoby byly cennými zdroji informací a dalších kontaktů. O Pavýzových knihách je patrně povědomí i u dalších osob, které se samostatně o historii více nezajímají. Vypovědělo o nich několik oslovených, jež uvedli, že sami sice nic nevědí, ale snažili se pomoci alespoň doporučením. O přínosu Tomáše Nováka je povědomí patrně podstatně menší, což je ovšem vzhledem k tomu, že samostatně žádnou práci nevydal, vcelku pochopitelné. Rozdílný byl i životní styl obou badatelů. Zatímco Pavýza byl návštěvníkem hospod a patrně byl osobou společenskou, Novák vedl spíše život samotáře. Kromě rodinných příslušníků o jeho badatelské práci věděli pouze dva z narátorů. První ho před lety kontaktoval kvůli vlastnímu výzkumu a druhý se s ním seznámil mimo badatelskou sféru. Dále bylo jeho

²²⁸ DURYCH, Jaroslav. *Boží duha*. Praha: Melantrich, 1991. Druhé vydání. s. 77–79.

²²⁹ PAVÝZA, Ladislav. *Pozdní sběr: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2010. s. 24.

jméno povědomé jen jedné z narátorek, a to díky výstavě starých pohlednic Cvikova, která se uskutečnila v roce 2016 v hotelu Sever, a ve které figurovaly pohlednice z Novákovy sbírky.

Zda došlo k pochopení představy o vztahu Čechů k Němcům ve zkoumaném místě a období? Nevím, zda se neprožité vztahy na pozadí nepředstavitelných situací vůbec kdy pochopit dají, a zda se o to narátoři vůbec pokoušejí. Vztahy komplexně nijak zásadně nehodnotí, jedná se spíše o dohady, ve kterých zaznívají pro obě strany pochopení, například:

„Tady byla právě ta nenávisť vůči těm němcům strašná.. asi.. jenže ty obyčejný za to.. to je jasné že z těch chalup oni šli na vojnu, ale oni museli, oni by je zastřelili jinak.“²³⁰ nebo „Není divu, bylo po válce, ona ta nevráživost byla asi velká proti těm Němcům.“²³¹

Podobně nakládají i s nuceným vysídlením německého obyvatelstva, které nehodnotí jako *dobré* nebo *špatné*, spíše ho jen konstatují jako fakt. Jedinými dvěma výjimkami byli sám Pavýza, který hodnotí vysídlení jako nezbytný krok, bez něhož by dříve nebo později docházelo jen k dalším etnickým konfliktům²³², a Potůčková, která si naopak myslí, že k odsunu dojít nemělo.

Věřím, že tato bakalářská práce přispěla alespoň malou měrou k zaplnění několika prázdných míst, které v úzce lokálním zpracování doposud chyběly a především alespoň minimálně k oživení místní paměti, protože aby se v ní příběhy uchovávaly, je potřeba o nich psát a ze všeho nejvíce hlavně mluvit. Dále pokládám za osobně důležité, že došlo ke zveřejnění alespoň zlomku informací sesbíraných Tomášem Novákem, a doufám, že by za to byl rád. Věřím, že tato práce bude užitečná dalším badatelům, kteří se rozhodnou pátrat po příbězích spjatých s oblastí Lužických hor.

²³⁰ Z rozhovoru s Evou Potůčkovou, provedeným Klárou Bedrnovou v dubnu 2023 v Mařeničkách.

²³¹ Z rozhovoru s Jiřím Liškou, provedeném v březnu 2023 Klárou Bedrnovou v Mařenicích.

²³² PAVÝZA, Ladislav. *Dolní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2006. č. III. s. 1.

POUŽITÁ LITERATURA

ARBURG, Adrian von a Tomáš STANĚK, ed. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951: dokumenty z českých archivů*. Ve Středoklukách: Zdeněk Susa, 2010.

ASCHENBRENNER, Martin. *Společná cesta Čechů a Němců ve Svoru: dějiny obce Svor*. [Svor]: obec Svor, 2020.

ASCHENBRENNER, Martin a Jaroslav PANÁČEK. *650 let od první písemné zmínky o obci Mařenice*. Mařenice: Dominik Štefko Nový Bor, 2022.

ASMANN, Jan, and John CZAPLICKA. "Collective Memory and Cultural Identity." *New German Critique*, no. 65, 1995, pp. 125–33. *JSTOR*, <https://doi.org/10.2307/488538>. Accessed 14 July 2023.

BENEŠ, Jaroslav. *Celní úřad v Horní Světlé a rok 1938*. Dvůr Králové nad Labem: V nakl. Fortprint vydala Československá obec legionářská – Jednota Mladá Boleslav, 2011.

BENEŠ, Jaroslav. *Celní úřad v Horní Světlé a rok 1938*. Dvůr Králové nad Labem: Fortprint, 2011.

BENEŠ, Jaroslav. *Strípkový z dějin finanční stráže v Lužických horách*. Dvůr Králové nad Labem: Fortprint, 2013.

BLAŽKOVÁ, JANA – „Odved'te to, oddělte to a zahrabte to!“ Případ s nejasným koncem. Jana Blažková. In: *Bezděz : vlastivědný sborník Českolipska*. Česká Lípa : Vlastivědný spolek Českolipska, sv. 17, (2008), s. 129-160.

CARDA, Matěj. *Lidové stavitelství a bydlení v obci Mařenice*. 2016. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze Filozofická fakulta Ústav etnologie. Vedoucí práce PhDr. Lubomír Procházka, CSc.

DURYCH, Jaroslav. *Boží duha*. Praha: Melantrich, 1991. Druhé vydání.

GLASSHEIM, Eagle. "National Mythologies and Ethnic Cleansing: The Expulsion of Czechoslovak Germans in 1945." *Central European History*, vol. 33, no. 4, 2000, pp. 463–86. *JSTOR*, <http://www.jstor.org/stable/4547004>. Accessed 13 May 2023

HÁJEK, Martin. *Čtenář a stroj: vybrané metody sociálněvědní analýzy textů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2014.

HLINOMAZ, Milan; PANÁK Miloslav a Jiří ROSOL: *Krompach. Přehled dějin obce*. Varnsdorf, 2013.

KREISSLOVÁ, Sandra. *Konstrukce etnické identity a kolektivní paměti v biografických vyprávěních českých Němců: Na příkladu vzpomínek Němců na Chomutovsku*. Praha: Filozofická fakulta UK, 2014.

KREISSLOVÁ, Sandra. "Odsun" Němců v české vzpomínkové kultuře. *Národopisná revue*. 2016, roč. 26, č. 4.

KREISSLOVÁ, Sandra a Václav JAROŠ. Německá minulost českého pohraničí v historickém vědomí obyvatel Karlovarského kraje. *Historická sociologie* [online]. Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2017. 9(2), 67-83 [cit. 2023-05-13].

KREISSLOVÁ, Sandra; NOSKOVÁ, Jana; PAVLÁSEK, Michal. "Takové normální rodinné historky": *Obrazy migrace a migrující obrazy v rodinné paměti*. Argo 2019.

KUČERA, Jaroslav. Nechtění spoluobčané. Československo po nezdařeném odsunu Němců. Jaroslav Kučera. In: *Soudobé dějiny* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR Roč. 15, č. 2 (2008), s. 303-317.

NOVÁK, Tomáš, překlad. *Obecní kronika obce Mařenice*. Osobní archiv, přeloženo 1993. [elektronicky]

NOVÁK, Tomáš, překlad. *Obecní kronika obce Kunratice u Cvikova*. Osobní archiv, přeloženo 2012. [elektronicky]

NOVÁK, Tomáš. *Lidé jsou zde industriózní*. Vlastní náklad, 2011.

MAYEROVÁ, Françoise a Zdeněk VAŠÍČEK. Minulost a současnost, paměť a dějiny. *Soudobé dějiny* 11, 2004. č. 4 s. 12. podle VANĚK, Miroslav a Pavel MŮCKE. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. 2., přepracované a doplněné vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015.

OTČENÁŠEK, Jaroslav. *Němci v Čechách po roce 1945: na příkladu západního Podještědí*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd ČR, 2006.

PAVÝZA, Ladislav. *Dolní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2006.

PAVÝZA, Ladislav. *Horní Světlá: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2007.

PAVÝZA, Ladislav. *Pozdní sběr: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2010.

PAVÝZA, Ladislav. *Přehrada Naděje: Ohlédnutí za minulostí*. Vlastní náklad, 2009.

PEŠA, Vladimír, Jaroslav PANÁČEK, Ladislav SMEJKAL, et al. *Cvikov: město na úpatí Lužických hor*. Cvikov: Město Cvikov, 2018.

SOUKUP, Martin. *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Karolinum, 2017. [E-kniha]

SPALOVÁ, Barbora. *Bůh ví proč, studie pamětí a režimů moci v křesťanských církvích v severních Čechách*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012.

SPALOVÁ, Barbora. *Rodinné paměti z pohraničí: Familiarismus v pohledu do minulosti*. *Biograf*. 2013, č. 58.

SPURNÝ, Matěj. *Nejsou jako my: Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)*. Antikomplex, 2010.

STANĚK, Tomáš. *Perzekuce 1945*. ISE, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1996.

STANĚK, Tomáš. *Odsun Němců z Československa 1945-1947*. Praha: Academia, Naše vojsko, 1991.

VANĚK, Miroslav a Pavel MÜCKE. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. 2., přepracované a doplněné vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2015.

WALTER, Petr. *Cvikov 650 let*. Praha: Maroli, 2002.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

Miloslava Medová [MP3, online]. Paměť Národa, 2019. Dostupné z: [//www.pametnaroda.cz/cs/medova-miloslava-1932](http://www.pametnaroda.cz/cs/medova-miloslava-1932).

Obec Mařenice [online]. Mařenice, 2019. Dostupné z: <https://obecmařenice.cz>

HLAVÁČEK, Jiří. *Etický kodex České asociace orální historie* [online]. Česká asociace orální historie, 2018. Dostupný z: http://www.coha.cz/wp-content/uploads/2018/05/Eticky_kodex-COHA_2018.pdf